

Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Łoniów na lata 2012-2015

Ośrodek Badania Krajobrazu Kulturowego

Opracowanie: Tomasz Giecewicz

Spis treści

1	Wstęp	4
2	Podstawy prawne opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	5
3	Uwarunkowania prawne opieki nad zabytkami	7
4	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
4.1	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	15
4.1.1	Krajowy Program Opieki nad Zabytkami	15
4.1.2	Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013	15
4.2	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	24
4.2.1	Program Opieki nad Zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2007 – 2011	24
4.2.2	Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020	25
4.2.3	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego	26
4.2.4	Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2006 – 2014	27
4.2.5	Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Sandomierskiego na lata 2007 – 2013	28
4.2.6	Lokalna Strategia Rozwoju. Sandomierskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego. Lokalna Grupa Działania	28
5	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	29
5.1	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	29
5.1.1	Strategia Rozwoju Gminy Łoniów	29
5.1.2	Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego gminy Łoniów	30
5.1.3	Plan Zagospodarowania Przestrzennego miejscowości Łoniów i Łoniów Kolonia	30

5.2 Charakterystyka zasobów oraz analiza dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	31
5.2.1 Zarys historii obszarów gminy	31
5.2.2 Materialne elementy krajobrazu kulturowego	52
5.2.3 Zabytki wpisane do rejestru zabytków	61
5.2.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	62
5.2.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	63
5.2.6 Zabytki ruchome	65
6 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	68
7 Założenia programowe, priorytety i kierunki działań	71
8 Wybrane źródła finansowania	75
Bibliografia	83
Aneksy	85

1 Wstęp

Dziedzictwo kulturowe, łączące w sobie dorobek minionych pokoleń i naszą współczesną działalność, nierozzerwalnie związaną z otoczeniem, w którym żyjemy, określa naszą tożsamość i stanowi świadectwo naszego istnienia dla przyszłych pokoleń. Dlatego tak ważna jest dbałość o materialne ślady przeszłości, czyli zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU z 2003 r., nr 162, poz. 1568), ochrona zabytków należy do samorządu terytorialnego. Artykuł 4 tej ustawy określa działania, które winny podejmować organy administracji publicznej w celu ochrony zabytków. Działania te mają na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Program Opieki nad Zabytkami oparty na podstawach prawnych, uwzględnia strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, współgra z dokumentami wystawionymi na poziomie kraju, województwa i powiatu oraz uwzględnia wewnętrzne, gminne uwarunkowania ochrony zabytków. Program zawiera również analizę krajobrazu kulturowego gminy, charakterystykę substancji zabytkowej oraz proponuje kierunki działań w celu ochrony i promocji zabytków z uwzględnieniem źródeł ich finansowania. Gminna ewidencja zabytków, nie jest zamkniętym zbiorem, wręcz przeciwnie wymaga systematycznej aktualizacji.

2 Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Łoniów stanowią

1. Art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU nr 163 poz. 1568).

Ust. 1 tego artykułu brzmi:

Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. Gminna ewidencja zabytków dla gminy Łoniów wykonana przez Ośrodek Badania Krajobrazu w 2011 r. na podstawie weryfikacji zabytków przeprowadzonej przez gminę.

3. Umowa pomiędzy Gminą Łoniów a Ośrodkiem Badania Krajobrazu Kulturowego na wykonanie gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Łoniów.

3 Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami regulują:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków. Zostało to zawarte w:

- art. 5 Konstytucji RP, określającym dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie.
- art. 6 ust. 1 Konstytucji RP mówiącym, iż: Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
- art. 85 Konstytucji RP stanowiącym, że Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU nr 162, poz. 1568 z póź. zm.).

Art. 3 tej ustawy definiuje podstawowe określenia odnoszące się do problematyki zabytków i ich ochrony.

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4 określa, że ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6 ust. 1 mówi, iż bez względu na stan zachowania ochronie podlegają:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W art.6 ust. 2 mowa jest o tym, iż ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7 wymienia formy ochrony zabytków. Uznaje się, że są nimi:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Art. 16 ust 1 brzmi określa zasady tworzenia parków kulturowych celem zachowania i ochrony krajobrazu kulturowego. Natomiast art. 17 precyzuje rodzaje zakazów i ograniczeń wprowadzanych na terenie parku kulturowego.

Art. 18 określa, w jakich sytuacjach należy uwzględnić problematykę ochrony zabytków:

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.

Art. 89 wymienia organy ochrony zabytków, są nimi:

1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 2001 r. nr 142 poz.1591 z późniejszymi zmianami), która w art. 7 ust. 1, pkt 9 stwierdza, iż:

Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy... kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU nr 80, poz. 717 z późn. zm.)

5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity DzU z 2006 r. nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),

6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity DzU z 2008 r. nr 25, poz. 150),

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (DzU nr 92, poz. 880),

8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity DzU z 2004 r. nr 261, poz. 2603 z późn. zm.),

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity DzU z 2001 nr 13, poz. 123),

10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (DzU z 2003 r. nr 96, poz. 873 z późn. zm.

4 Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Krajowy Program opieki nad Zabytkami

Celem, będącego w procesie tworzenia Krajowego Programu Opieki Nad Zabytkami jest wyznaczenie niezbędnych działań w celu ochrony i opieki nad zabytkami. W tym celu wytyczono siedem podstawowych zasad konserwatorskich, dotyczących zarówno pracowników urzędów konserwatorskich, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, w tym również duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń.

Zasadami tymi są:

1. Zasada *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić).
2. Zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych).
3. Zasada minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych).
4. Zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco.
5. Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji.
6. Zasada odwracalności metod i materiałów.
7. Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W programie wyznaczono również kierunki kompleksowych działań i podzielono je na kilka grup.

W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami

1. Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków nieruchomych.

Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.

2. Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków ruchomych

Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.

3. Pełna ocena stanu krajowego zasobu dziedzictwa archeologicznego.

Określenie kategorii i stopnia zagrożeń oraz wyznaczenie stref o szczególnym zagrożeniu dla zabytków archeologicznych.

4. Objęcie skuteczną i zorganizowaną ochroną przynajmniej najcenniejszych zabytków techniki.

5. Pełna ocena stanu krajowego zasobu pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa.

Określenie kategorii i stopnia zagrożeń.

6. Ocena stanu służb konserwatorskich i możliwości wypełniania całokształtu zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami (analiza liczebności, kwalifikacji, sposobu powoływania, warunków finansowych itp.).

Odbudowanie silnej i niezawisłej Państwowej Służby Ochrony Zabytków, jako instytucji administracyjnie i merytorycznie odpowiedzialnej za organizację i koordynację wszelkich zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

7. Ocena stanu i stopnia objęcia opieką zabytków w poszczególnych kategoriach.

8. Doskonalenie i rozwijanie oraz podnoszenie efektywności i skuteczności instytucjonalnej i społecznej ochrony i opieki nad zabytkami.

9. Udoskonalenie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym i zabytkami.

W zakresie działań o charakterze systemowym

1. Realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące i dobra kultury i natury (World Cultural Heritage).

2. Stworzenie warunków pełnoprawnego partnerstwa Polski w strukturach jednostek unijnych wyspecjalizowanych w ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.

3. Przygotowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego wytyczającej główne założenia koncepcji ochrony w Polsce.

4. Wprowadzenie jej do polityk sektorowych we wszystkich dziedzinach i na wszystkich poziomach zarządzania i gospodarowania.

5. Wypracowanie metod zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym w szczególności obiektami z listy światowego dziedzictwa UNESCO i pomnikami historii oraz parkami kulturowymi.

6. Wypracowanie systemu stałego podnoszenia jakości prac prowadzonych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami.

W zakresie systemu finansowego

Stworzenie stabilnego i przejrzystego systemu finansowania zasilanego środkami pochodzącymi nie tylko z budżetu, lecz także z odpisów podatkowych, podatków płaconych przez użytkowników obiektów zabytkowych, w tym z usług turystycznych, z kar za niszczenie i nieprawidłowe użytkowanie zabytków i z innych źródeł.

W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania

1. Tworzenie systemu i stale aktualizowanych, elektronicznych baz informacji o zasobach oraz stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji.

2. Stworzenie warunków do realizacji ustawowego obowiązku dokumentowania wszystkich prac, przy wszystkich grupach i typach obiektów zabytkowych.

3. Gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa.

4. Wytworzenie mechanizmów wiążących naukę z praktyką.

5. Wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego.

6. Wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

W dziedzinie kształcenia i edukacji

1. Utrzymanie i doskonalenie dotychczas wypracowanego systemu kształcenia w dziedzinie konserwacji i ochrony.

2. Zorganizowanie pełnego kształcenia akademickiego w specjalnościach, w których ono dotychczas nie istnieje.

3. Weryfikacja wszystkich dotychczas (drogą pozaakademicką) nabytych uprawnień poprzez stworzenie systemu akredytacji i uznawalności wykształcenia.

4. Zorganizowanie systemu podnoszenia kwalifikacji w każdej grupie zawodowej pracującej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

5. Kształcenie społeczeństwa w duchu poszanowania dla autentyzmu oraz wartości materialnych i niematerialnych wspólnego, wielokulturowego dziedzictwa.

6. Budowanie klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków.

7. Upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej.

8. Tworzenie mechanizmów ekonomicznych sprzyjających prawidłowemu traktowaniu obiektów zabytkowych.

W zakresie współpracy międzynarodowej

1. Wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie.

2. Oparcie działań na pojęciu wspólnego dziedzictwa kultury ludzkości, w szczególności „Europy – wspólnego dziedzictwa kultury”, w którym wyzwaniem stanowią „obszary dwu- lub wielokulturowe”.

3. Troska o ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020.

Są to dokumenty ustanawiające zadania dla mecenatu państwa w dziedzinie kultury z uwzględnieniem zmian cywilizacyjnych, integracji europejskiej i gospodarki rynkowej.

Jednym ze strategicznych obszarów kultury jest ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków. Szczegółowo zostało to omówione w **Narodowym Programie Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego” na lata 2004-2013.**

W dokumencie tym zapisano, że dziedzictwo kulturowe stanowi z jednej strony przedmiot ochrony, a z drugiej staje się czynnikiem, potencjałem rozwoju, dlatego na ten problem należy patrzeć z perspektywy zmieniającego się świata, co z kolei powinno skutkować zmianą pasywnej filozofii ochrony zabytków na aktywną. Konieczność tej zmiany spowodowana jest wieloma czynnikami. Przede wszystkim:

- narastającym kryzysem kultury historycznej;
- niczym nieuzasadnionym konfliktem między dziedzictwem a rozwojem, wynikającym z utartego, konserwatywnego patrzenia na zabytki w oderwaniu od otoczenia i od realiów życia.
- Dlatego wyznacznikami nowoczesnej i skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego powinny być:
 - mądre i rozsądne zarządzanie;
 - szukanie kompromisu pomiędzy koniecznością zachowania zabytków a zmianami cywilizacyjnymi;
 - nowoczesna organizacja ochrony dóbr kultury w Polsce dba o poszerzanie wiedzy przez służby konserwatorskie oraz merytoryczny charakter

i apolityczność tych służb, zwiększenie ilości etatów w tych służbach i godziwe wynagradzanie pracowników;

- akcentowanie tożsamości, tradycji kulturowej bez popadania w niebezpieczny nacjonalizm;

- równouprawnienie zabytków mniejszości narodowych i religijnych przez stworzenie jednolitego i obiektywnego systemu klasyfikacji zabytków z wykluczeniem kryteriów ideologicznych czy politycznych;

- zasada ograniczonego prawa własności ze względu na interes społeczny. Podporządkowując interes prywatny interesowi publicznemu państwo tworzy jednocześnie system pomocy kompensujący dodatkowe obowiązki nałożone na właścicieli zabytków;

- powiązanie ochrony z polityką przestrzenną, z edukacją, z budowaniem świadomości społecznej i mecenatem państwa i z ustrojem państwa. Dla skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego było wprowadzenie modelu zapewniającego konserwatorom wojewódzkim bezpośredni udział w tworzeniu ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy, co wymaga zagwarantowania odpowiednich środków finansowych. Podstawą do takiego działania jest ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU nr 80, poz. 7, z późn. zm.) i ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami (DzU nr 162, poz. 1568 z późn. zm.);

- stworzenie nowoczesnego modelu ochrony dóbr kultury działającego nie tylko na zasadzie rozporządzeń, lecz również wzbogaconego o system ekonomicznych mechanizmów wzmacniających skuteczność takiej ochrony;

- rozszerzenie zakresu ochrony o niematerialne dobra kultury stanowiące element dziedzictwa narodowego;

- zmianę prawno-finansowych aspektów ochrony zabytków w Polsce, ponieważ istniejący system ulg podatkowych nie gwarantuje w pełni rzeczywistej ochrony zabytków.

Wszystko to prowadzi do rozszerzenia zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, jak również nowego podejścia do krajobrazu kulturowego, będącego zbiorem różnorodnych, połączonych ze sobą i zależnych od siebie elementów.

Jako najważniejsze cele strategiczne państwa w zakresie ochrony zabytków uznane zostały:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
- ograniczenia uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie.

Uznano również, że strategia ochrony zabytków w Polsce musi uwzględniać działalność instytucji kultury, a zwłaszcza instytucji muzealnych, które gromadzą zabytki ruchome.

Także turystyka może stać się mechanizmem rozwoju wielu ośrodków, a jednocześnie mechanizmem ochrony dziedzictwa kulturowego. Widząc w turystyce czynnik rozwoju ekonomicznego regionów, nie można nie dostrzegać, iż szybkość i selektywność konsumpcji turystycznej stanowi zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, ponieważ autentyczność zasobów kultury jest, w dobie globalizacji, narażona jest na ujednocenie. Dlatego wartości, tradycje, regionalne, stanowiące wartość samą w sobie zyskują na znaczeniu.

1. Celem strategicznym programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

2. Celami częściowymi programu są:

- a) Poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.
- b) Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.
- c) Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.
- d) Promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego.

- e) Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.
- f) Tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej;
- g) Zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem zagranicę.

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Głównym celem Działania 1.1. jest dostosowanie sfery ochrony zabytków do rzeczywistości gospodarczej.

Celami częściowymi Działania 1.1. są:

- a) Poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.
- b) Zrównoważone „urynkowanie zabytków”.
- c) Wykształcenie zachęt dla przedsiębiorców i osób fizycznych do inwestowania w zabytki.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne

W ramach działania formułowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty te muszą posiadać znaczący ekonomiczny wpływ na rozwój regionalny, w tym szczególnie przyczyniać się do wzrostu dochodów i zwiększać ilość miejsc pracy.

Projektami, o których mowa wyżej są:

1. **Program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”**, którego założeniem jest przygotowanie wnioskodawców do opracowania kompleksowych projektów do funduszy strukturalnych.
2. **Program „Promesa Ministra Kultury”**, który stwarza możliwość dofinansowania wkładu własnego beneficjentów do projektów realizowanych w ramach funduszy strukturalnych i innych funduszy europejskich.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Działanie będzie realizowane poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce w latach 2004-2013. Obejmuje ono pięć polskich miast mających największą szansę na europejskim rynku turystyki kulturowej: Warszawa, Kraków, Gdańsk, Poznań i Wrocław.

Priorytet II Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1 Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

Działanie to będzie realizowane poprzez:

- a) Podnoszenie wykształcenia pracowników sfery ochrony dziedzictwa kulturowego.
- b) Podnoszenie zainteresowania społeczną problematyką ochrony zabytków poprzez szeroko zakrojone kształcenie w tym kierunku.
- c) Powołanie zespołu naukowego zajmującego się badaniami w sferze wpływu zachowania i rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów, szczególnie na rozwój turystyki.
- d) Promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskiej, oraz ochronę i popularyzację kultury ludowej (realizacja programu „Ochrona ginących zawodów”).

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przez nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granice.

Realizacja działania polega na budowie sieci informacji wirtualnej o zabytkach wywożonych i zaginionych

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2007 – 2011

W swoim założeniu program ma na celu ochronę i zapewnienie aktywnej rewaloryzacji, jak również lepsze spożytkowanie zasobów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na terenie województwa, oraz zmianę świadomości mieszkańców, a szczególnie ludzi w jakikolwiek sposób związanych z zabytkami.

W programie zostały wyznaczone cele strategiczne oraz metody realizacji tych celów.

Cel strategiczny I: Wieś i miasteczko (Układy urbanistyczne i ruralistyczne)

Realizację tego celu stanowić będzie zespół kompleksowych działań łączących procesy rewitalizacji zabytkowych układów (modernizacja infrastruktury, remonty i konserwacja obiektów) oraz wprowadzanie zmian funkcjonalnych wynikających ze zmieniających się potrzeb i pobudzających harmonijny rozwój jednostek osiedleńczych.

Cel strategiczny II: Krajobraz kulturowy w powiązaniu z układami urbanistycznymi.

Podjęte działania dotyczyć mają sytuacji gdzie widoczne jest powiązanie krajobrazu kulturowego z układami urbanistycznymi oraz być skoncentrowane na tworzeniu planów zagospodarowania przestrzennego, tworzeniu nowych parków kulturowych, na dekompozycji urbanistycznej czyli odtwarzaniu w sylwetkach jednostek osiedleńczych dominat architektonicznych oraz osi widokowych, odsłanianiu widoku na obiekty zabytkowe, porządkowaniu przestrzeni z nadmiernie agresywnych reklam oraz iluminacji zabytków.

Cel strategiczny III: Dziedzictwo żywe (dokumentowanie, edukacja, popularyzacja)

Realizacja tego celu ma polegać między innymi na:

- rozpoznaniu walorów dziedzictwa kulturowego poprzez wprowadzanie programów badawczych i ekspedycyjnych;
- wzmacnianiu edukacji na wszystkich poziomach nauczania pod kątem dziedzictwa kulturowego oraz kształceniu kadr do zarządzania zasobami dziedzictwa;
- wzmacnianiu oddziaływania służb i instytucji zajmujących się ochroną zabytków;
- podnoszeniu rangi miejsc i ośrodków kultury z terenu województwa, upowszechnianie osiągnięć jednostek kultury poprzez współpracę na terenie kraju i poza jego granicami;
- wspieraniu lokalnej działalności kulturowej;
- współpracy z lokalnymi mediami pod kątem edukowania społeczeństwa, co do problematyki ochrony zabytków oraz popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.2.2 Strategia Rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020

Uchwalona 26 października 2006 r. Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 roku, porusza również zagadnienia dziedzictwa kulturowego, które uznano między innymi za jedną z dziedzin współpracy międzywojewódzkiej.

Wśród sześciu celów warunkujących znajdują się **cel 3: Ochrona i racjonalne wykorzystywanie zasobów przyrody i dóbr kultury.**

Wyznaczono tu priorytety i szczegółowe kierunki działań dla ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.

Priorytet 1: Tworzenie warunków rozwoju turystyki, sportu i rekreacji.

Kierunki działań:

- a) Rozwój infrastruktury turystycznej, szczególnie infrastruktury noclegowej, gastronomicznej, małej infrastruktury na pieszych, rowerowych i wodnych szlakach oraz turystyczne zagospodarowanie zbiorników wodnych.
- b) Wspieranie procesów powstawania lokalnych i regionalnych produktów Turystycznych.
- c) Podnoszenie jakości usług turystycznych.
- d) Rozwój zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej województwa.
- e) Oznakowanie i udostępnienie atrakcji turystycznych.
- f) Modernizacja i rozbudowa bazy sportowo – rekreacyjnej w regionie.

Priorytet 2: Ochrona i udostępnianie dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań:

- a) Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
- b) Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
- c) Zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości.
- d) Poprawa warunków funkcjonowania instytucji artystycznych.
- e) Poprawa warunków funkcjonowania bibliotek w szczególności naukowych i akademickich oraz zwiększenie dostępności do nowoczesnych usług bibliotecznych, z wykorzystaniem technologii informatycznych.
- f) Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
- g) Poprawa dostępności mieszkańców do oferty kulturalnej poprzez wspieranie instytucji poszerzających ofertę programową umożliwiającą aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym.
- h) Tworzenie nowych miejsc pracy związanych z ochroną i udostępnianiem dziedzictwa kulturowego.

4.2.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Dokument podkreśla znaczenie dziedzictwa kulturowego, oraz zwraca uwagę na pielęgnowanie tożsamości regionalnej, która wzbogaca kulturę kraju i

Europy oraz może wpłynąć na zahamowanie negatywnych aspektów globalizacji i unifikacji.

Podkreślone zostało także znaczenie promowania dziedzictwa kulturowego przez turystykę oraz konieczność kompleksowego przebadania i rozpoznania całości dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, łącznie z badaniami archeologicznymi.

4.2.4 Strategia Rozwoju Turystyki w województwie Świętokrzyskim na lata 2006 – 2014

W dokumencie wymieniono i opisano walory turystyczne województwa świętokrzyskiego. Wśród nich znalazły się **walory antropogeniczne**. Uznano, iż wszelkie obiekty zabytkowe, muzea, ciekawe miejsca, imprezy kulturalne organizowane w regionie znacznie wspomagają walory naturalne. Obszar staje się atrakcyjniejszy, kiedy turysta ma do wyboru to co oferuje natura, ale również może skorzystać z walorów antropogenicznych wzbogacających teren.:

Wśród najważniejszych zabytków i atrakcji turystycznych z terenu gminy Łoniów wymieniono;

1. Wśród obiektów sakralnych:

- a) Kościół p.w. św. Mikołaja w Łoniowie.
- b) Sanktuarium MB Sulisławskiej p.w. Narodzenia NMP.
- c) Stary kościół w Sulisławicach.

2. Wśród pałaców i dworów, zamków i dworów obronnych, zespołów dworsko – pałacowych znalazł się pałac Moszyńskich otoczony parkiem w Łoniowie.

Analizując województwo pod kątem turystyki uznano między innymi, że posiada ono bogate, zróżnicowane walory naturalne i kulturowe oraz, że potencjał małych miejscowości, wsi i miasteczek nie jest należycie wykorzystywany, dlatego należy podjąć działania, aby ten stan zmienić i stworzyć zintegrowaną ofertę turystyczną województwa świętokrzyskiego przy wykorzystaniu potencjału regionu.

4.2.5 Strategia Rozwoju Powiatu Sandomierskiego. Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Sandomierskiego na lata 2007 – 2013

W dokumencie tym sformułowano misję strategii:

Stworzenie warunków dla stabilnego i dynamicznego rozwoju społeczno – gospodarczego powiatu, podniesienie jego konkurencyjnej pozycji w regionie i kraju oraz poprawa jakości życia mieszkańców.

A za jeden z celów operacyjnych uznano wykreowanie powiatu sandomierskiego jako regionu atrakcyjnego turystycznie.

4.2.6 Lokalna Strategia Rozwoju.

Sandomierskie Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego. Lokalna Grupa Działania

Dla Lokalnej Strategii Rozwoju zostały określone trzy cele ogólne, oraz dla każdego z nich cele szczegółowe. Dla ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego największe znaczenie ma **cel ogólny 3.**

Rozwój turystyki oraz aktywowanie dbałości o tradycje poprzez wykorzystanie zasobów przyrodniczo – krajobrazowych oraz dziedzictwa kulturowego regionu.

Cele szczegółowe:

1. Promocja walorów turystycznych, historycznych, kulturowych i przyrodniczych.
2. Rozwój usług turystycznych, sportu i rekreacji oraz poprawa stanu infrastruktury turystycznej.
3. Dbanie o wielowiekowe tradycje oraz szerzenie aktywności lokalnej.

Za przedsięwzięcia konieczne do osiągnięcia tych celów uznano:

1. Rozwój infrastruktury turystycznej oraz rekreacyjno – sportowej.
2. Ochronę walorów historycznych, przestrzennych, kulturowych oraz szerzenie tradycji lokalnych.
3. Rozwój agroturystyki i promocji produktu turystycznego.

5 Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Łoniów

W dokumencie tym scharakteryzowano elementy krajobrazu kulturowego gminy, a także za jeden z priorytetów rozwoju gminy uznano wykorzystanie i ochronę zasobów przyrodniczych i kulturowych.

W dokumencie określono również cele strategiczne dla gminy, wśród nich znalazły się zagadnienia ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.

Cel strategiczny 1

Rozwój gospodarczy gminy poprzez wspieranie rozwoju przedsiębiorczości i zmian w rolnictwie

Program 2

Wspieranie zmian w rolnictwie oraz na obszarach wiejskich.

Program ten ma na celu kształtowanie warunków dla prowadzenia działalności gospodarczej wraz z utrzymaniem wartości krajobrazowych i przyrodniczych, zachowanie tradycji i dziedzictwa kulturowego jak również rozwojem funkcji społecznych i kulturalnych gminy.

Dlatego do realizacji tych założeń określono między innymi działania polegające na promocji agroturystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczo – kulturowych gminy i kultywowaniu zanikających zawodów.

5.1.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Łoniów

W dokumencie tym zwrócono uwagę na problematykę ochrony krajobrazu kulturowego oraz omówiono politykę w zakresie ochrony środowiska kulturowego i rewaloryzacji krajobrazu kulturowego. Wyznaczono jednostki, które można objąć rewaloryzacją. Działania rewaloryzacyjne zaproponowano dla następujących jednostek:

1. Działanie integracyjne dla miejscowości Gieraszowice, Wólka Gieraszowska, Jezioro, Sulisławice, parków w Ruszcy – Płaszczynie, Suliszowie, Trzbieśławicach, Skrzypaczowicach i Łoniowie.

2. Rekonstrukcję w parkach w Suliszowie, Ruszcy – Płaszczynie, Skrzypaczowicach.

3. Rekompozycję w Łoniowie dotyczącą przede wszystkim charakteru zabudowy oraz terenów zielonych i małej architektury.

5.1.3 Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miejscowości Łoniów i Łoniów Kolonia.

W planie zwrócono uwagę na znaczenie ochrony dziedzictwa kulturowego, ustalono zasady rozbudowy i remontów zabytków, wyznaczono granice:

- złożenia zabytkowego;
- ochrony zewnętrznych powiązań widokowych;

Wyznaczono także strefę bierniej ochrony archeologicznej

Ochroną objęto również pomniki, krzyże i figury przydrożne oraz mogiły znajdujące się poza cmentarzem.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Epoka kamienia

Paleolit

Paleolit to starszy okres epoki kamienia rozpoczynający się w momencie pojawienia się przodków człowieka współczesnego. Okres ten dzielimy na dolny, środkowy i górny, a podział ten został oparty na etapach biologicznej i kulturowej ewolucji człowieka. Na ziemiach polskich początki paleolitu są datowane na około 500 – 400 tys. lat temu¹, a koniec na ok. 10 tys. lat temu. W północnej Europie, a więc i na ziemiach polskich w okresie górnego paleolitu dochodzi do pogorszenia się warunków klimatycznych i nasuwania się na te tereny lądolodu, co skutkowało zanikiem osadnictwa. Ponowne zasiedlenie ziem polskich następuje po wycofaniu się lądolodu na teren obecnego Morza Bałtyckiego, a okres ten, między ok. 12 tys. a 10 tys. lat temu nazwany został paleolitem schyłkowym². Właśnie z okresu paleolitu schyłkowego pochodzą pojedyncze ślady obecności człowieka na terenie dzisiejszej gminy Łoniów, odkryte w miejscowości Jeziory³.

Mezolit

Mezolit, rozpoczynający się ok 10 tys. lat temu, to okres charakterystyczny dla umiarkowanej strefy Europy, w którym ocieplenie się klimatu, wzrost wilgotności, rozrastanie się lasów, a tym samym zanik

¹ W Afryce, uznawanej za kolebkę ludzkości, początki paleolitu przypadają na ok. 2,8 miliona lat temu, w południowej Europie na ok. 1,2 miliona lat temu; P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich, [w:] Wielka Historia Polski*, t. 1, pod red. S. Grodziskiego, J. Wyrozumskiego, M. Zgórniaka, Kraków 2003, s. 46.

² Tamże, s. 46, 87.

³ Z uwagi na niską wartość, stanowisko nie znalazło się w gminnej ewidencji zabytków; Archiwum Delegatury WUOZ w Sandomierzu (dalej WUOZ Sandomierz), AZP 92-71/123.

megafauny plejstocenu wymusiły przystosowanie się ludności do nowych warunków klimatycznych. Na ziemiach polskich prawdopodobnie nie było kontynuacji osadniczej między paleolitem schyłkowym a mezolitem, dlatego można założyć, że myśliwi okresu paleolitu powędrowali za stadami reniferów na północny wschód, a na ich miejsce przybyła ludność zamieszkująca lasy zachodniej części Niżu Europejskiego. W okresie tym kontynuowana była gospodarka przyswajająca, opierająca się na polowaniu (zaczyna dominować zwierzyna drobniejsza, niż miało to miejsce w paleolicie), rybołówstwie i zbieractwie. Na ziemiach polskich kres mezolitu rozpoczął się ok. 5 400 lat p.n.e., jednak jeszcze do ok. 4000 – 3500 lat p.n.e. współistnieją obok siebie grupy mezolityczne i neolityczne⁴. Na terenie dzisiejszej gminy Łoniów znaleziono pojedyncze zabytki z okresu mezolitu⁵.

Neolit

Okres neolitu został podzielony na wczesny, środkowy oraz późny i trwał od ok. 5400 do 2200/2100 lat p.n.e. Okres późnego neolitu, z uwagi na pojawiające się wówczas pierwsze narzędzia wykonane z miedzi, jest niekiedy wyodrębniany jako eneolit. Neolit to okres, w którym nastąpiła swoista rewolucja gospodarcza polegająca na zastąpieniu gospodarki zbieracko – łowieckiej produkcją żywności opartą na hodowli zwierząt i uprawie roślin. Pojawiają się także gładzone narzędzie krzemienne i ceramika⁶.

Na terenie gminy znajduje się wiele stanowisk archeologicznych, gdzie odkryto ślady kilku kultur neolitycznych. Najwcześniejsze znaleziska pochodzą z kultury ceramiki wstęgowej rytej, której nazwa wzięła się od linearnych ornamentów rytych na naczyniach ceramicznych. Grupy tej kultury, od ok 5400 – 5300 lat p.n.e., docierały na ziemie polskie z Czech i Moraw, zasiedlając między innymi Wyżynę Sandomierską, przynosząc tu model gospodarki rolniczo – hodowlanej z basenu środkowego Dunaju. Kultura rozwijała się do ok 5000 – 4700 lat p.n.e.⁷ Osady kultury ceramiki wstęgowej rytej zlokalizowane

⁴ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 46-47, 99-101.

⁵ WUOZ Sandomierz, Analiza opisowa obszaru 91-72 z badań AZP.

⁶ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 47, 105.

⁷ Tamże s. 105, 110-116.

zostały na terenie miejscowości: Jasienica, Krowia Góra, Ruszcza – Płaszczyna, Suliszów, Wnorów⁸.

Nieco młodsze znaleziska są charakterystyczne dla cyklu kultur lendzielsko – polgarskich, które uformowały się na skutek napływu ludności do Małopolski między innymi z terenu dzisiejszych Węgier od ok. 4600 lat p.n.e.⁹. Na terenie gminy odkryto z tego okresu osadę między innymi w Jasienicy¹⁰.

W Krowiej Górze odkryto depozyt (skarb) ze środkowego neolitu, pochodzący z młodszego cyklu kultur naddunajskich¹¹, a w Suliszowie została odkryta osada z kultury wołyńsko – lubelskiej ceramiki malowanej¹².

Kolejną kulturą neolityczną, której przedstawiciele zaznaczyli swój pobyt na terenie dzisiejszej gminy Łoniów jest kultura pucharów lejkowatych (4100/3900 – 3200/3000 lat p.n.e.), jest to okres transformacji, która doprowadziła do zakończenia procesu neolityzacji na ziemiach polskich. Niewątpliwie, bardzo przyczyniło się do tego zastosowanie nowej techniki w rolnictwie, a mianowicie sprzężaju, gdzie radło było ciągnięte przez zwierzęta¹³. Odnalezione ślady osad tej kultury na terenie gminy pochodzą z miejscowości: Skrzypaczowice, Świniary Stare¹⁴.

Epoka brązu

Początek epoki brązu na ziemiach polskich datuje się na ok. 2200/2100 lat p.n.e., choć w tym okresie krzemień był w dalszym ciągu w użyciu, koniec zaś nastąpił około 800 p.n.e.. Epokę dzielimy na okresy: I – wczesny, II – starszy, III – środkowy, IV – młodszy, V – późny¹⁵.

Na terenie gminy z I okresu brązu odkryto osady z grupy ceramiki sznurowej, stanowiska takie znajdują się w Gieraszwicach, Jeziorach,

⁸ WUOZ Sandomierz, AZP, 92-72/43, 92-72/51, 92-71/141, 91-71/192, 92-71/146, zob. także aneks 1.

⁹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 117.

¹⁰ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/41, zob. także aneks 1.

¹¹ Tamże, AZP 92-72/72, zob. także aneks 1.

¹² Tamże, AZP 91-71/192, zob. także aneks 1.

¹³ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 123-131.

¹⁴ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/33, 92-71/90, zob. także aneks 1.

¹⁵ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 47.

Suliszowie, Wólce Gieraszkowskiej¹⁶. Poza tym, na omawianym terenie, część odkrytych osad z I okresu brązu została przypisana kulturze mierzanowickiej, która nazwę swą wzięła od cmentarzyska odkrytego w miejscowości Mierzanowice koło Opatowa¹⁷. Znajdują się one w Bazowie, Jeziorach, Sulisławicach, Świniarach Nowych, Świniarach Starych¹⁸.

Kultura trzciniecka, z II okresu epoki brązu, rozwijająca się w latach ok. 1700 lat p.n.e. – ok. 1300 lat p.n.e.¹⁹, także pozostawiła po sobie ślady, na przykład na terenie miejscowości Jasienica, Suliszów, Świniary Stare²⁰.

Epoka żelaza

Początek epoki żelaza na ziemiach polskich przypada na ok. połowę VIII w. p.n.e., pomimo tego, iż ciągle jeszcze wielkie znaczenie miały wyroby z brązu. Epokę dzielimy na okres halsztacki (2 poł. VIII w - ok. 400 r. p.n.e.), okres przedrzymski, albo lateński (ok. 400 r. p.n.e. – pocz. I w. n.e.), okres wpływów rzymskich (I w. n.e. – ok. 375 r.), i okres wędrówek ludów (k. IV w. – VI/VII).

Wszystkie podziały na epoki czy okresy są oczywiście umowne, o czym najlepiej świadczy kultura łużycka rozwijająca się w epoce brązu i w epoce żelaza²¹. Osady z tej kultury odkryte zostały w: Gieraszkowicach, Krowiej Górze, Świniarach Starych, Trzebieszawicach²². Ślad osadniczy odnaleziony w Krowiej Górze²³ z okresu halsztackiego świadczy, iż na tym terenie obecna była również ludność kultury przeworskiej rozwijającej się między VI a II w. p.n.e.²⁴.

¹⁶ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92/71/142, 91-71/192, 91-71/194, 91-71/100, zob. także aneks 1.

¹⁷ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 148.

¹⁸ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/177, 92-71/125, 91-71/12, 92-71/151, 92-71/89, zob. także aneks 1.

¹⁹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 158-159.

²⁰ Stanowiska archeologiczne z uwagi na niską wartość nie znalazły się w gminnej ewidencji zabytków; WUOZ Sandomierz, AZP 92-71/95, 91-71/191, 92-71/94.

²¹ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 47, 52, 162- 168, 180-189.

²² WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92-72/50, 92-71/92, 92-71/188, zob. także aneks 1.

²³ Tamże, AZP, 92-72/51, zob. także aneks 1.

²⁴ P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje...*, s. 172.

Dość wysoko rozwinięta kultura przeworska, dominująca w okresie od III/II w. p.n.e. do V w. n.e.²⁵, rozprzestrzeniła na terenie Gór Świętokrzyskich produkcję metalurgiczną, a ponieważ jej skala była zdecydowanie większa niż odkryte tam ślady osadnictwa, należy założyć, że zapleczem osadniczym dla tamtejszej produkcji hutniczej była Wyżyna Sandomierska²⁶, również teren dzisiejszej gminy Łoniów, o czym świadczą odkryte osady w Krowiej Górze z okresu lateńskiego i Świniarach Starych z okresu wpływów rzymskich²⁷.

Urodzajne gleby, rozwinięta sieć rzeczna, bliskość Wisły powodowały, że Wyżyna Sandomierska była bardzo atrakcyjnym terenem osadniczym, co potwierdzają liczne stanowiska archeologiczne. Około VI w. Pojawiają się Słowianie, jednak okres plemienny na ziemiach polskich z uwagi na brak źródeł jest trudny do rozpoznania. Różne hipotezy pojawiały się także na temat przynależności plemienną ludności zamieszkującej okolice Sandomierza, jedni widzieli tu Lędzian, inni Wiślan. Kolejna hipoteza mówi o zupełnie odrębnym plemieniu osiadłym na tym terenie, nazwanym hipotetycznie Sandomierzanami.

Średniowiecze i okres wczesnonowożytny

Jakkolwiek by nie nazywać ówczesnej ludności, faktem jest, że w X wieku zostają podbici przez wielkopolskich Polan. Ustalenie, kiedy dokładnie do tego doszło, również jest dosyć trudne.

W *Powieści minionych lat* kronikarza ruskiego, Nestora, znajdujemy informację, że w roku 981 „*Poszedł Włodzimierz ku lachom i zajął grody ich, Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są i do dziś dnia pod Rusią*”²⁸. Należy z tego wnioskować, że ziemie Sandomierszczyzny musiały być zajęte odpowiednio wcześniej, zapewne w latach siedemdziesiątych X w. Wydaje się, że podbicie ziemi sandomierskiej nie nastęczało większych trudności z uwagi

²⁵ Tamże.

²⁶ S. Orzechowski, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce, 2007, s. 51-72.

²⁷ WUOZ Sandomierz, AZP 92-72/50, 92-71/90, zob. także aneks 1.

²⁸ G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 2002, s. 51.

na fakt, iż plemię Sandomierzan, zamieszkujące ten teren, było „wciśnięte” między dwa znaczące związki plemienne: Wiślan i Łędzian. Ponieważ powstanie piastowskiego grodu w Sandomierzu spowodowało upadek tutejszego osadnictwa, można założyć, że podbój opierał się na zniszczeniu ośrodków plemiennych²⁹.

Cechą charakterystyczną wczesnośredniowiecznych miast było to, że powstawały na terenach żyznych, dających bezpieczeństwo aprowizacyjne. Podobnie było w wypadku Sandomierza, gdzie urodzajna okolica, stała się zapleczem żywnościowym i rzemieślniczym. Tę funkcję pełnił również teren obecnej gminy Łoniów, gdzie odkryto wczesnośredniowieczne osady z X – XIII w., między innymi w miejscowościach: Gieraszwice, Jasienica, Jeziory, Krowia Góra, Sulisławice, Świniary Stare, Trzebieszawice, Wólka Gieraszwowska³⁰.

Po 1146 r. książę Bolesław Kędzierzawy prawdopodobnie dokonał pewnych korekt w dzielnicy senioralnej, między innymi przekazując Sandomierz we władanie swojemu bratu Henrykowi Sandomierskiemu³¹. Dzielnicowe księstwo sandomierskie rozrost swego terytorium zawdzięcza najmłodszemu synowi Bolesława III Krzywoustego i bratu Henryka Sandomierskiego, księciu Kazimierzowi Sprawiedliwemu³². Księstwo weszło w skład zjednoczonego przez Władysława Łokietka państwa polskiego i zostało przemianowane na ziemię sandomierską, która wówczas składała się z dwunastu kasztelani³³. W wyniku reform administracyjnych przeprowadzonych przez Kazimierza Wielkiego w XV w. powstała nowa jednostka administracyjna, województwo sandomierskie. Wyłonienie województwa lubelskiego z sandomierskiego w roku 1474 ukształtowało tę jednostkę administracyjną aż do rozbiorów w 2 poł. XVIII w. W momencie powstania województwo sandomierskie było podzielone na dziewięć

²⁹ S. Szczur *historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 35.

³⁰ WUOZ Sandomierz, AZP 91-71/94, 92-72/43, 92-71/127, 92-72/51, 91-71/2, 92-71/90, 92-71/188, 91-71/100, zob. także aneks 1.

³¹ S. Szczur, *Historia...*, s. 133.

³² J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004, s. 76.

³³ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego*, [w:] *Region świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość?*, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2001, s. 52-53.

powiatów sądowych, później liczbę tę zmniejszono do siedmiu. Łoniów należał do powiatu sandomierskiego.

Teraz następuje dalszy wzrost znaczenia województwa sandomierskiego, które było nie tylko jednym z największych powierzchniowo, lecz również posiadało ogromne zaplecze gospodarcze w postaci Okręgu Staropolskiego nad Kamienną i wysoko rozwiniętego rolnictwa, poza tym szlachta sandomierska wiodła prym na forum politycznym. Na żyznych terenach powiatu sandomierskiego, leżących po lewej stronie Wisły, osadnictwo było mocno rozwinięte, a na wyodrębnianie się osad miały wpływ czynniki topograficzne, administracyjne, sądowe, własnościowe. Już w XVI wieku granice osad były dokładnie wytyczone i rzadko podlegały zmianom, dodatkowo stabilność tę wzmacniały, przeważnie trwałe na tym terenie, stosunki własnościowe³⁴.

W drugiej połowie XVI wieku, na terenie dzisiejszej gminy Łoniów przeważała własność szlachecka, choć nie obserwujemy tu większych kompleksów własności szlacheckiej czy magnackiej. Poza tym jedna miejscowość w całości i dwie częściowo były własnością duchowną, natomiast nie występowała tu własność królewska, nie było również osad należących do miast³⁵. Stosunki własnościowe na tym terenie przedstawia tabela 1. Rozwijało się rolnictwo, uprawa zboża, zwłaszcza parzenicy decydowała o zamożności tutejszej szlachty, rozwija się gospodarka folwarczna oparta na pańszczyźnie.

Tabela 1. Własność osad w II poł. XVI w. na terenie dzisiejszej gminy Łoniów

Lp	Własność szlachecka	Własność duchowna	Własność szlachecka i duchowna
1	2	3	4
1	Bazów	Chodków	Królewice
2	Gieraszwice		Ruszcza

³⁴ *Atlas historyczny Polski*, pod red. S. Trawkowskiego. *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, cz. 2, Warszawa 1993, s. 59.

³⁵ Tamże cz. 1, mapa 1.

3	Jasienica (Jasienice) ³⁶		
4	Krowia Góra		
5	Łoniów (Łuniów)		
6	Nietuja		
7	Otoka		
8	Skrzypaczowice		
9	Sulisławice		
10	Suliszów		
11	Świniary		
12	Trzebiesławice		
13	Wnorów		
14	Wojcieszycy		
15	Wólka Gieraszkowska		
16	Zawidza		
17	Żurawica (Żurawice)		

Źródło: Atlas..., cz I, mapa 1.

Rozwijała się również administracja kościelna, teren Łoniowa i okolic znajdował się w granicach diecezji krakowskiej i archidiakonatu sandomierskiego. Wówczas powstały dwie parafie, w Łoniowie, wzmiankowana w 1326 r.³⁷, oraz w Sulisławicach, wzmiankowana w 1326 r.³⁸ Nie ominęła również tego terenu reformacja, o czym najdobitniej poświadcza zamiana kościoła w Łoniowie w XVI na zbór kalwiński³⁹.

Wiek XIX

W wyniku trzeciego rozbioru Polski, z roku 1795, teren dzisiejszej gminy Łoniów wraz z całym lewobrzeżnym terytorium województwa sandomierskiego

³⁶ W nawiasie podano dawne formy nazw miejscowości; Tamże.

³⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce* pod red. J. Z. Łozińskiego, B. Wolff, t. 3, z. 11, Warszawa [BRW] s. 30; Piotr Mras w karcie ewidencyjnej wymienił datę 1319. WUOZ Sandomierz, karty ewidencyjne zabytków nieruchomości.

³⁸ *Katalog zabytków sztuki...*, s. 112.

³⁹ Tamże s. 30.

znalazł się pod panowaniem austriackim i wszedł w skład Galicji Zachodniej, podzielonej na sześć cyrkułów. Łoniów znalazł się w cyrkule sandomierskim. W roku 1803 w wyniku reorganizacji podziałów administracyjnych, zmniejszono liczbę cyrkułów do trzech. Cyrkuł sandomierski połączono z radomskim w jeden, radomski, podzielony na trzy okręgi – radomski, opatowski, w którym znalazł się Łoniów, i staszowski.

Rok 1809 przyniósł zasadniczą zmianę podziałów administracyjnych. Mianowicie, na mocy traktatu z Schoenbrunn, tereny Galicji Zachodniej przyłączono do Księstwa Warszawskiego i podzielono je na dwa departamenty: krakowski i radomski, zarządzane przez prefektów, te natomiast podzielono na powiaty, na czele których stali podprefekci. Teren dzisiejszej gminy Łoniów znalazł się w departamencie radomskim i powiecie sandomierskim⁴⁰. Samorząd wiejski reprezentowany był przez wójta, którego mianował prefekt oraz, w założeniu, przez radę wiejską wybieraną przez prefekta spośród kandydatów zaproponowanych przez właścicieli nieruchomości. Rady miały zajmować się sprawami lokalnymi, budżetem gminy, podatkami (zatwierdzenie podatków leżało w gestii ministra lub prefekta), zażaleniami na władze wiejskie. W praktyce rady wiejskie nie zostały powołane do życia⁴¹. Istnienie Księstwa Warszawskiego przypadło na okres wojen napoleońskich, które stały się przyczyną kryzysu rolniczego spowodowanego zahamowaniem wywozu zboża, wysokimi podatkami i zniszczeniem kraju⁴², co odbiło się także niekorzystnie na rolniczej gminie Łoniów.

Kolejnego podziału ziem polskich dokonał kongres wiedeński obradujący od 1814 r. W miejsce zlikwidowanego Księstwa Warszawskiego zostało powołane autonomiczne Królestwo Polskie, w okrojonych granicach, połączone unią realną z Rosją. Stało się to w roku 1815. Na mocy postanowienia namiestnika z 16 stycznia 1816 r. został wprowadzony nowy podział administracyjny. Departamenty: krakowski i radomski, zostały zastąpione odpowiednio przez województwo kieleckie z siedzibą w Krakowie i województwo sandomierskie z siedzibą w Radomiu. Województwa zostały

⁴⁰ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s. 57.

⁴¹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976..., s. 362.

⁴² Tamże s. 357.

podzielone na obwody, na czele których stanęli komisarze obwodowi, po wsiach, w myśl obowiązującego prawa, wójtami zostali właściciele ziemscy. W założeniu, kandydatów na urzędy miały powoływać sejmiki i zgromadzenia gminne, lecz postanowienia te nigdy nie zostały zrealizowane⁴³. W 1837 roku wprowadzono zmianę nazewnictwa po przez zastąpienie województw guberniami. Natomiast w roku 1845 z połączenia guberni sandomierskiej i kieleckiej (przemianowanej w 1841 r. z guberni krakowskiej) utworzono jedną gubernię radomską⁴⁴. Po klęsce powstania listopadowego Królestwo zostało włączone do Cesarstwa Rosyjskiego

Wydarzeniem, które niewątpliwie miało duże znaczenie dla rolniczej gminy Łoniów było uwłaszczenie chłopów. Ukaz carski z 2 marca 1864 r. nadawały chłopom na własność użytkowaną przez nich ziemię, oni w zamian płacili wieczysty podatek gruntowy, jako odszkodowanie dla dziedziców za utracone grunty⁴⁵.

Kolejna reforma administracyjna przeprowadzona została w 1866 r., w jej wyniku gubernię radomską podzielono na dwie: kielecką i radomską. Gubernie podzielono na powiaty, a jednym z siedmiu powiatów guberni radomskiej był powiat sandomierski, w skład którego wchodziła gmina Łoniów. W administracji terenowej obszarów wiejskich wprowadzono gminę zbiorową, składającą się z kilku, czasem kilkunastu gromad, czyli wsi z wyłączeniem obszarów dworskich, które funkcjonowały równolegle z gromadami.

Organem uchwalającym stały się zebrania gminne, i zebrania gromadzkie. Zebrania gminne składały się ze wszystkich pełnoletnich gospodarzy posiadających co najmniej 3 morgi ziemi, bez względu na wyznanie. Wykluczono natomiast kobiety, duchownych, funkcjonariuszy policji, sędziów pokoju i osoby skazane sądownie lub te w stosunku, do których toczył się proces. Zebrania, cztery razy w roku, lub w razie konieczności, zwoływał je i przewodniczył im wójt. Kompetencje zebrań gminnych rozciągały się na wybór wójta, ławników, pisarza i innych gminnych urzędników oraz na sprawy

⁴³ Tamże s. 367, 374-375.

⁴⁴ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s. 58-59.

⁴⁵ *Historia państwa i prawa Polski* pod red. J. Bardacha, t. 4, Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa, Warszawa 1982, s. 98-107.

gospodarcze, podatkowe, kwestie nieruchomości, dobroczynność, rozprawianie korespondencji urzędowej, podwody.

W zebraniach gromadzkich uczestniczyć mogli wszyscy pełnoletni mężczyźni - gospodarze oraz kobiety – właścicielki gruntów. Zwoływali je, jeśli była taka potrzeba, sołtysi lub wójtowie. W kompetencjach zebrań gminnych był wybór sołtysa, sprawdzanie jego rachunków, a także sprawy gospodarcze i finansowe, jak również kwestia stróżów nocnych.

Organem wykonawczym w gminie był wójt, zależny od władz rządowych i sołtys, podległy wójtowi, w gromadzie. Formalnie jednak decydujące znaczenie w gminie miał wójt, będący zwierzchnikiem całej administracji gminnej⁴⁶.

W latach I wojny światowej w Królestwie Polskim zaszły zasadnicze zmiany, zostało ono zajęte przez armie państw centralnych i podzielone na okupację niemiecką i austriacką, w której znalazł się omawiany teren. Na terenie okupacji austriackiej najważniejszym organem było Generalne Gubernatorstwo z siedzibą początkowo w Kielcach, a ostatecznie w Lublinie, które dzieliło się na obwody, przemianowane w kwietniu 1917 r. na powiaty⁴⁷. Gmina Łoniów wchodziła w skład obwodu i powiatu sandomierskiego. Zmiany nie były jedynie administracyjne, wielką i szybką przemianę przeszło społeczeństwo polskie, w którym zaczęła kształtować się świadomość narodowa wszystkich grup społecznych, odbudowywał się również samorząd.

Wiek XX

Po odzyskaniu niepodległości gmina Łoniów pozostała w powiecie sandomierskim, który wszedł w skład województwa kieleckiego⁴⁸. W gminie wiejskiej, jaką był Łoniów, rada gminy, wybierana w wyborach pośrednich i jawnych, była organem uchwałodawczym, natomiast funkcję wykonawczą pełnił zarząd gminy złożony z wójta i ławników, których wybierała rada. System ten zmieniła, tzw. ustawa scaleniowa z 23 marca 1933 r. Zaczęła wówczas

⁴⁶ Tamże, s. 78-90.

⁴⁷ Tamże s. 638-639.

⁴⁸ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s. 62-67.

funkcjonować gmina zbiorcza złożona z gromad, gdzie organami uchwalającymi zostały gromady, rada gromadzka, lub zebranie gromadzkie (było to uzależnione od wielkości gromady), zaś organem ustawodawczym był sołtys⁴⁹. Wykaz gromad i miejscowości wchodzących w ich skład zawiera tabela 2.

Tabela 2. Wykaz gromad według stanu prawnego z 1933 r.

Lp	Gromada	Skład gromady
1	2	3
1	Łoniów	Łoniów, Wymysłów, Wygnanów, Trójca, folwark Łoniów, osada młyńska Piotrówka, folwark Przewody Suliszowskie
2	Jasienica	Jasienica, Piotrówka
3	Świniary Stare	Świniary Stare
4	Świniary Nowe	kolonia Świniary Nowe, kolonia Świniary Kamieniołom
5	Otoka Grabińska	kolonia Otoka Grabińska, kolonia Otoka Gogolińska, Grabina
6	Kąty	kolonia Kąty
7	Zawidza	Zawidza, folwark Zawidza
8	Gągolin	Gągolin, Przewoźnik, kolonia Świniary, kolonia Soczówka, kolonia Łązek
9	Chodków Stary	Chodków Stary, Łązek, kolonia Łązek, osada Chodków Karczma
10	Bogoria	kolonia Bogoria
11	Chodków Nowy	kolonia Chodków Nowy
12	Piaseczno	kolonia Piaseczno, folwark Piaseczno, Tarnówka, folwark Skrobno
13	Krowia Góra	Krowia Góra, Żurawica, folwark Żurawica, kolonia Malowica
14	Skrzypaczowice	Skrzypaczowice, folwark Skrzypaczowice, kolonia Skrzypaczowice, kolonia Klin
15	Trzebieszawice	Trzebieszawice, folwark Trzebieszawice stare, folwark Trzebieszawice Nowe (Krysin)
16	Wnorów	Wnorów, folwark Wnorów, gajówka Wnorów
17	Suliszów	Suliszów, folwark Suliszów, gajówka Suliszów,

⁴⁹ J. Bardach, *Historia państwa...*, s. 541-542; C. Brzoza, A. L. Sowa, *Historia Polski 1918-1945*, Kraków, 2006, s. 82.

		Kowalówka Suliszowska
18	Ruszcza	Ruszcza – Płaszczynna, folwark Ruszcza – Płaszczynna,
19	Sulisławice	Sulisławice, Sulisławice Poduchowne, kolonia Sulisławice, osada młyńska Sulisławice, kolonia Karczonek ? Sulisławicki, kolonia Wnorów
20	Skwierzowa	Skwierzowa, folwark Skwierzowa, osada młyńska Skwierzowa
21	Wólka Gieraszkowska	Wólka Gieraszkowska, kolonia Wólka Gieraszkowska
22	Gieraszkowice	Gieraszkowice, kolonia Gieraszkowice, kolonia Wiktorów
23	Bazów	Bazów, osada młyńska Bazów, folwark Bazów, kolonia Bazów, Nietuja
24	Królewice Górne	Królewice Górne, kolonia Królewice Górne, kolonia Królewice Dolne, osada młyńska Lipowiec, kolonia Zarzecze
25	Wojcieszyce	Wojcieszyce, kolonia Wojcieszyce, Zgórsko, kolonia Zgórsko
26	Jeziory	kolonia Jeziory, kolonia Antoniówka, kolonia Ruszcza - Płaszczynna

Źródło: APS, AGŁ, sygn. 2, nrb.

We wrześniu 1939 r. na terenie gminy toczyły się obronne działania wojenne, związane szczególnie z przygotowaniem i przeprawą przez Wisłę wycofującej się armii Kraków⁵⁰. W latach okupacji hitlerowskiej cały omawiany teren został włączony do Generalnego Gubernatorstwa utworzonego 12 października 1939 r., a w miejsce województwa kieleckiego utworzono dystrykt radomski⁵¹. W gminach wiejskich organem wykonawczym byli wójtowie powoływani i odwoływani przez gubernatorów dystryktów, wójtom podlegali sołtysi. W tym okresie na terenie gminy działały różne grupy partyzanckie, pamiątki po jednej z nich, czyli „Jędrusiach, zostały zgromadzone w izbie pamięci w starym kościele w Sulisławicach. Mieszkańcy, gminy

⁵⁰ P. Matusiak, *Ruch oporu na ziemi opatowsko – sandomierskiej 1939 – 1945*, s. 16-24.

⁵¹ J. Bardach, *Historia państwa...*, s. 605-607.

narażając życie ukrywali w swoich domostwach ludność żydowską⁵². Teren powiatu sandomierskiego został wyzwolony w sierpniu 1944 r.⁵³

Po wyzwoleniu gmina Łoniów pozostała w powiecie sandomierskim i ponownie znalazła się w województwie kieleckim. Wprowadzona w marcu 1950 r. ustawa o jednolitych organach władzy wprowadziła radziecki system administracji, natomiast w roku 1950 w miejsce gmin wprowadzono mniejsze jednostki administracyjne, gromady. Dopiero w roku 1972 przywrócono gminę jako najniższą jednostkę administracji, a w roku 1975 zlikwidowane zostały powiaty i wytyczone zostały nowe granice 49 województw⁵⁴. Gmina Łoniów weszła w skład województwa tarnobrzesckiego. 1 stycznia 1999 r. weszła w życie kolejna reforma administracyjna, kraj podzielono na 13 województw, a województwa na powiaty. Gmina Łoniów znajduje się w powiecie sandomierskim.

Krótką historia miejscowości Gminy Łoniów

Bazów

Wieś wymieniana w dokumentach w 1578 r. W końcu XVIII w. na terenie wsi znajdował się dwór, zaś w wieku kolejnym była tam osada młynarska i 16 domów. W 1945 r. na terenie wsi znajdowały się 33 gospodarstwa, w których mieszkało 189 osób, w 1950 r. istniał tam młyn wodny⁵⁵.

Bogoria

W XIX w. wzmiankowany był folwark i dwa domy. W 1945 r. na terenie wsi było 50 gospodarstw, które zamieszkiwały 354 osoby⁵⁶.

Chodków Stary / Nowy

⁵² J. Matusiak, *Ruch oporu...*, s. 50.

⁵³ Tamże, s. 463.

⁵⁴ J. Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych...*, s. 68.

⁵⁵ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 15, s. 36.

⁵⁶ Archiwum Państwowe w Sandomierzu (dalej APS), Starostwo Powiatowe Sandomierskie (dalej SPS), sygn. 200, k 85; Tamże, s. 178.

W roku 1257 wieś zostaje nadana klasztorowi Franciszkanów w Zawichoście. W 1373 r. miejscowości zostaje nadane prawo niemieckie. W XV w. chłopci płacą dziesięcinę artelii św. Wawrzyńca w Sandomierzu, znajdują się tu trzy zagrody, folwark i karczma. W 1945 r. na terenie Chodkowa Nowego znajdowało się 69 gospodarstw, mieszkało w nich 491 osób, natomiast w Chotkowie Starym było 38 gospodarstw i mieszkało 345 osób⁵⁷.

Gagolin

Miejscowość była częścią dóbr folwarku Otoka. W 1881 r. liczyła 13 osad, folwark i 11 domów. W 1945 r. znajdowało się tu 20 gospodarstw i mieszkało 106 osób⁵⁸.

Gieraszwice i Wola Gieraszkowska

Gieraszwice wzmiankowane są w XV w. jako własność Derśława Zborzyńskiego. W XIX w. obie miejscowości tworzą wspólną własność ziemską. W końcu XIX w. Gieraszwice posiadają 21 domów, zaś Wólka Gieraszkowska 13, w tym samym czasie na terenie Gieraszwic istniał dwór⁵⁹. W 1945 r. w Gieraszwicach istniało 69 gospodarstw, mieszkało tam 475 osób, zaś w Wólce Gieraszkowskiej było 65 gospodarstw i 355 mieszkańców⁶⁰.

Grabina

W 1827 r. we wsi znajdowało się 5 domów.

Jasienica

W XV wieku własność Mikołaja Dzika, znajdowała się tam gospoda. W wieku XIX wieś była częścią składową wsi Świniary⁶¹. W 1945 r. było 39 gospodarstw i 357 mieszkańców⁶².

Jeziory

W XIX wieku Jeziory znajdowały się w dobrach Ruszczy-Płaszczyny⁶³. W 1945 r. znajdowało się tam 38 gospodarstw, a miejscowość liczyła 230 mieszkańców⁶⁴.

⁵⁷ APS, SPS..., k. 85.

⁵⁸ Tamże; Słownik Geograficzny..., t. 2, s. 507.

⁵⁹ Słownik Geograficzny..., t. 13, s. 840.

⁶⁰ APS, SPS..., k. 85.

⁶¹ Słownik Geograficzny..., s. 579.

⁶² APS, SPS..., k. 85.

Kępa Nagnajewska

W 1883 r. na terenie wsi znajdowało się 10 domów⁶⁵.

Krowia Góra

W XV wieku miejscowość należała do Piotra Skotnickiego. W XIX wieku była w dobrach skrzypaczowickich. W 1883 r. liczyła 19 domów⁶⁶. W roku 1945 były 42 gospodarstwa i 500 mieszkańców⁶⁷.

Królewice

W 1136 r. wieś znajdowała się w dobrach arcybiskupów gnieźnieńskich, zaś w 1359 r. była własnością króla Kazimierza Wielkiego, o czym informuje nas Kodeks Wielkopolski. W czasach późniejszych wieś stała się własnością krakowskich Klarysek. W roku 1827 wymieniane są Królewice Górne posiadające 11 domów, oraz Królewice Dolne posiadają 1 dom⁶⁸. W 1945 roku wieś liczyła 31 gospodarstw, i zamieszkiwały ją 153 osoby⁶⁹.

Lipowiec

W 1827 r. istniał folwark z czterema domami, jednak w roku 1882 nie widnieje już w spisach urzędowych guberni radomskiej⁷⁰.

Łązek

Wieś, w 1884 r. posiada sześć domów⁷¹. W 1945 r. na terenie wsi znajdowało się 29 gospodarstw, w których mieszkały 322 osoby⁷².

Łoniów

To stara miejscowość, w której wcześniej powstały instytucje kościelne, dzięki czemu stała się siedzibą parafii, wzmiankowanej w 1319 roku. W tym czasie do parafii należały: Łoniów, Świniary, Jasienica, Krowia Góra, Suliszów,

⁶³ Słownik Geograficzny..., t. s, s. 579.

⁶⁴ APS, SPS..., k. 85.

⁶⁵ Słownik Geograficzny..., t. 4, s. 957.

⁶⁶ Tamże, s. 716.

⁶⁷ APS, SPS..., k. 85.

⁶⁸ Słownik Geograficzny..., t. 4, s. 683.

⁶⁹ APS, SPS..., k. 85.

⁷⁰ Słownik Geograficzny, t. 5, s. 285.

⁷¹ Tamże, s. 638.

⁷² APS, SPS..., k. 85.

Trzebieśławice, Wnorów, Zawidza i Żurawica. Jeden z właścicieli Łoniowa Mikołaj Gniewosz toczył spór z Cystersami koprzywnickimi o las skrzypaczowicki. W latach 1569-1589 Paweł Gniewosz zamienił kościół w Łoniowie na zbór kalwiński. Ostatnimi właścicielami Łoniowa byli hrabiowie Moszyńscy, którzy posiadali dobra łoniowskie do II wojny światowej. Na początku XX wieku do parafii Łoniów należały: Łoniów, Beszyce, Bogoria, Chotków, Gałolin, Grabina, Jasienica, Krowia Góra, Łązek, Otoka, Piaseczno, Piotrówka, Skrobno, Suliszów, Świniary, Tarnówka, Trzebieśławice, Wnorów, Wymysłów, Wygnanów, Zawidza, Żurawica.

W latach 1880-85 hrabia Jerzy Moszyński wzniósł tamtejszy pałac zaprojektowany przez Antoniego Łuszczkiewicza z Krakowa. W 1912 roku ogrodnik i planista Stefan Celichowski zaprojektował naturalistyczny park przy pałacu. Rok 1880 to czas budowy obecnej siedziby Urzędu Gminy, w tym czasie na terenie miejscowości znajdowało się 76 domów, funkcjonowała fabryka świec, dwie olejarnie, cegielnia, młyn i cztery wiatraki a także garbarnia, znajdowała się również szkoła początkowa⁷³. W 1945 r. Łoniów liczył 92 gospodarstwa, które zamieszkiwały 822 osoby⁷⁴.

Nietuja

W 1888 r. w miejscowości znajdowało się 8 domów⁷⁵, a w roku 1945 istniało 12 gospodarstw zamieszkanym przez 64 osoby⁷⁶.

Otoka

W XIX w. folwark należał do dóbr Świniary i Gałolin. W 1945 r. we wsi istniały 32 gospodarstwa zamieszkanym przez 383 osoby⁷⁷.

Piaseczno

W XIX wieku znajduje się tu folwark, natomiast miejscowość liczy 5 domów⁷⁸. Po II wojnie światowej w latach pięćdziesiątych rozpoczyna się odkrywkowa kopalnia siarki. Po wyczerpaniu się złóż, w latach

⁷³ J. Wiśniewski, Dekanat sandomierski, Radom, 1915.

⁷⁴ APS, SPS..., k. 85.

⁷⁵ Słownik Geograficzny..., t. 7, s. 129.

⁷⁶ APS, SPS..., k. 85.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Słownik Geograficzny..., t. 8, s. 46.

siedemdziesiątych, zaczyna się tu pozyskiwanie piasku na potrzeby huty szkła w Sandomierzu. W 1945 roku na terenie Piaseczna znajdowały się 32 gospodarstwa zamieszkałe przez 383 osoby⁷⁹.

Piotrówka

W 1888 roku na terenie wsi znajdowały się 4 domy, wieś należała do dóbr Łoniów.

Podlesie

W XIX wieku na tym terenie stała gospoda.

Przewłoka.

W 1887 roku znajdowało się tam 20 domów i folwark⁸⁰. W średniowieczu prawdopodobnie istniało tu miejsce gdzie przeciągano łodzie zwane przewłoką, o czym świadczyć może nazwa jak również topografia nadwiślańskiej wsi.

Przewoźniki

W XIX w. były tam 3 domy⁸¹.

Ruszcza-Płaszczyna

W 1248 r. rektor joannitów z Zagości w zamian dziesięcinę z Winiar, oddaje wieś dziekanowi sandomierskiemu. Kolejna wzmianka to dokument Leszka Czarnego potwierdzający dobra kolegiaty sandomierskiej. W 1366 r. wieś zostaje przeniesiona na prawo niemieckie. W czasach Długosza na terenie miejscowości znajdowały się folwarki rycerskie. W 1578 r. własność podzielono między kościół a szlachtę, pod koniec XIX w. Ruszcza-Płaszczyna składała się z dwóch folwarków, Ruszczy i Polesia. Wieś liczyła 65 domów⁸². W 1945 r. na terenie wsi istniało 46 gospodarstw, i mieszkało 457 osób. Natomiast na terenie Ruszczy-Kolonii istniały 23 gospodarstwa i mieszkało 190 osób⁸³.

Skrobno

W XIX wieku Skrobno znajdowało się w dobrach Łoniowa, istniał tam w tym czasie folwark⁸⁴.

⁷⁹ APS, SPS..., k. 85.

⁸⁰ Słownik Geograficzny..., t. 9, s. 181.

⁸¹ Tamże, s. 188.

⁸² Tamże, t. 10, s. 36.

⁸³ APS, SPS..., k. 85.

⁸⁴ Słownik Geograficzny..., t. 10, s. 716.

Skrzypaczowice

W 1508 r. miejscowość poświadczona jest jako własność Jana Gniewosza właściciela Łoniowa i Anny Suliszowskiej, właścicielki Bazowa i Suliszowa. W XIX na terenie wsi znajdowały się 24 domy oraz folwark i dwór⁸⁵. W 1945 r. było 49 gospodarstw, i 397 mieszkańców⁸⁶.

Skwirzowa

Wieś wzmiankowana w 1510 r. W roku 1574 część miejscowości w posiadaniu Wolskich. Pod koniec XIX wieku było tam 11 osad, folwark, młyn wodny oraz dwór⁸⁷. W 1945 r. na terenie wsi znajdowało się 38 gospodarstw i w których mieszkało 221 osób⁸⁸.

Suliślawice

W połowie XIII wieku powstała w Suliślawicach romańska świątynia rozbudowana w XVII i XVIII wieku. Rozwinął się tu kult Matki Boskiej Suliślawskiej. W latach 1871-1888 został wzniesiony nowy kościół projektu Wojciecha Bobińskiego. W XV w., jak napisał Długosz, istniał tu także drewniany kościół, zaś wieś płaciła dziesięcinę klasztorowi w Jędrzejowie. W tym czasie do parafii należały wsie: Suliślawice, Dmosice, Ruszcza-Płaszczyna i Wojcieszycy. W 1598 r. istniała szkoła, której rektorem był goźlicki wikary ks. Stanisław. W 1885 r. w Suliślawicach było 37 domów, zaś w Suliślawicach Poduchownych 3 domy i 4 na terenie folwarku. W czasie okupacji hitlerowskiej w podziemiach kościoła redagowana była tajna gazeta „Odwet” wydawana przez „Jędrusiów”. W 1945 roku Suliślawice liczyły 726 mieszkańców i znajdowało się 78 gospodarstw⁸⁹.

Suliszów

W XV wieku wieś należała do Jana Wnorowskiego. W XIX wieku liczyła 28 osad, w tym samym czasie miejscowość składa się z 2 folwarków. Suliszów Dolny 2 budynki i Suliszów Górny 13 budynków. Ostatnimi mieszkańcami

⁸⁵ Tamże, s. 716.

⁸⁶ APS, SPS..., k. 85.

⁸⁷ Słownik Geograficzny..., t. 10, s. 748.

⁸⁸ APS, SPS..., k. 85.

⁸⁹ APS, SPS..., k. 85.

tamtejszego dworu byli Mierzwińscy. W 1945 r. Suliszów liczył 290 mieszkańców i znajdowały 42 gospodarstwa⁹⁰.

Świniary

Wzmiankowane wcześniej, bo w 1360 r. W XV wieku miejscowość znajdowała się w rękach Dzika herbu Doliwa oraz Stanisława Machowskiego. W średniowieczu miejscowość pełniła rolę osady służebnej dla Sandomierza⁹¹. W czasach Długosza znajdował się w Świniarach folwark i karczma. W 1890 r. w miejscowości były 103 domy, a na terenie dóbr Świniary pozyskiwano torf i kamień, istniał tam również dwór. W 1945 r. Świniary Stare liczyły 131 gospodarstw, i 566 mieszkańców, natomiast w Świniarach Nowych były 62 gospodarstwa, w których mieszkało 418 osób⁹².

Tarnówka

W końcu XIX w. miejscowość liczyła 2 osady⁹³.

Trzebieśławice

W XV w. własność Jana Wnorowskiego, w tym też czasie istniał folwark rycerski i gospoda. W roku 1834 stały w Trzebieśławicach 2 dwory drewniane, właścicielem tych dóbr był sędzia pokoju powiatu staszowskiego Stanisław Politolski. W 1874 r. w folwarku znajdowało się 11 obiektów, zaś wieś w 1892 r. liczyła 16 osad⁹⁴. W 1945 r. w miejscowości istniało 28 gospodarstw i zamieszkiwały 204 osoby⁹⁵.

Wnorów

W XV w. własność Jana Wnorowskiego herbu Strzegomia, znajdował się tu folwark i karczma. W XIX w. wieś i folwark wchodziły w skład dóbr Łoniowa. W 1806 r. Ignacy Moszyński kupił Wnorów od Szuborowskich wraz z

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ L. P. Słupecki, Osady służebne pod Sandomierzem i Zawichostem, „Kwartalnik Historyczny”, R. XV, 2, Warszawa 1992.

⁹² APS, SPS..., k. 85.

⁹³ Słownik Geograficzny..., t. 12, s. 207.

⁹⁴ Tamże, s. 557.

⁹⁵ APS, SPS..., k. 85.

dworem i zabudowaniami. W 1945 r. we Wnorowie istniało 36 gospodarstw i mieszkało 255 osób⁹⁶.

Wojcieszycy

W XV w. własność Jana i Piotra ze Strzegomi oraz Mateusza Halszłowicza. W 1834 r. połowę dóbr kupił Stanisław Moszyński, w 1876 roku wieś liczyła 14 domów, zaś folwark 12 budynków⁹⁷. W roku 1945 istniało 66 gospodarstw i mieszkało tam 290 osób⁹⁸.

Wymysłów

W XIX w. istniała tu osada z czterema domami.

Zawidza

W XV w. dziedzicem wsi był Gniewosz Wnorowski, zaś z relacji Długosza wiemy, że we wsi istniała karczma i młyn. W XIX w. wieś i folwark należały do dóbr Łoniów. W 1895 r. na terenie miejscowości stały 22 domy oraz cegielnia⁹⁹. W 1945 r. miejscowość liczyła 36 gospodarstw, zamieszkiwały ją 164 osoby¹⁰⁰.

Zagórsko

W 1662 roku wieś poświędzona pod nazwą Górsko. W roku 1883 dochodzi do parcelacji majątku, wzmiankowana jest tam osada młynarska Lipowiec z młynem wodnym. W ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku wieś liczyła 17 domów oraz dwór¹⁰¹.

Żurawica

W XV w. własność Stanisława Machowskiego, znajdowały się tam 3 folwarki rycerskie i karczma. W XIX w. wieś liczyła 13 domów. W 1872 r. folwark Żurawica został oddzielony od dóbr Świniary, w których się znajdował. Na terenie wsi w owym czasie znajdowały się dwa jeziora oraz pokłady wapienia¹⁰².

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Słownik Geograficzny..., t. 13, s. 743.

⁹⁸ APS, SPS..., k. 85.

⁹⁹ Słownik Geograficzny..., t. 14, s. 492.

¹⁰⁰ APS, SPS..., k. 85.

¹⁰¹ Słownik Geograficzny..., t. 14, s. 583.

¹⁰² Tamże, s. 858.

5.2.2. Materialne elementy krajobrazu kulturowego

Charakterystyka

Gmina Łoniów jest jedną z dziewięciu gmin dzisiejszego powiatu sandomierskiego i stanowi jego południowo - zachodni kraniec. Nadwiślańska gmina, o której mowa posiada niezwykle malowniczy krajobraz o dużym zróżnicowaniu, gdyż leży w granicach trzech mezoregionów, Wyżyny Sandomierskiej, Niecki Połanieckiej i Niziny Nadwiślańskiej. W północnej części omawianego obszaru możemy obserwować krajobraz typowy dla wyżyn lessowych, pofałdowany z głębokimi jarami i wąwozami. W części południowo-wschodniej mamy do czynienia z krajobrazem nadrzecznym, pełnym meandrów, zakoli i starorzeczy. Na tym terenie spotkać możemy także jeziora i zabagnienia, często porośnięte drzewami, najczęściej wierzbą, co buduje zupełnie inny charakter krajobrazu od tego panującego na północnym wschodzie gminy. Ostatnią zaś jednostką jest Niecka Połaniecka na terenach południowo- zachodnich, gdzie krajobraz staje się płaski i równinny i nieco tylko pofałdowany. Każdy z tych trzech obszarów posiada swój odrębny charakter, co czyni tereny gminy ciekawymi pod względem krajobrazu naturalnego.

Kolejnym elementem, jaki wyróżnia tereny gminy są warunki klimatyczne i glebowe, jakie tam występują, bowiem omawiany obszar cechuje stosunkowo łagodny klimat, oraz dobre warunki glebowe, sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

Opisane pokrótce warunki naturalne sprzyjające rozwojowi rolnictwa były ważnym czynnikiem determinującym powstanie obecnego rolniczego krajobrazu gminy. Fakt występowania dogodnych warunków klimatycznych i glebowych sprzyjał rozwojowi osadnictwa na tych terenach, które stosunkowo wcześniej zostały zasiedlone przez człowieka. Epoką, która rozpoczyna rozdział wielkiej historii tego terenu jest neolit i jego rewolucja, polegająca na przejściu z gospodarki przyswajalnej na wytwórczą, czyli rolniczą, doprowadziło to do intensyfikacji osadnictwa na omawianym terenie, gdyż poczęły budować tutaj swe osady kultury rolnicze. Proces ten ulegał z wiekami pogłębieniu, co doprowadziło do wytworzenia się swoistego rolniczego krajobrazu tego terenu.

Obszar gminy poprzez swą zasobność od początku stanowił część zwartego kompleksu osadniczego Sandomierszczyzny. Duże znaczenie Sandomierza determinowało przynależność tej ziemi do jego zaplecza, co miało się odbić na krajobrazie kulturowym i dziejach terenu gminy, która przez ten fakt była areną ważnych procesów i wydarzeń historycznych.

Omawiany teren przez wieki budował swą rolę w oparciu o wspomniane zaplecze rolnicze, stając się bogatą rolniczą krainą, gdzie z czasem, wyłączając okres reformacji, wytworzyły się ugruntowane wpływy kościoła katolickiego i szlachty mającej tu swoje majątki ziemskie. Rola, jaką te tereny odgrywały w historii regionu doprowadziła do wytworzenia się swoistego krajobrazu kulturowego o cechach rolniczych, fakt ten potwierdza nie tylko historia, ale również elementy krajobrazu kulturowego, które do dziś przetrwały na tych terenach. Wszystkie one związane są z działalnością i kulturą rolniczą, z którą obszar ten związany był od zawsze, a która dziś wydaje się stać tu na dość wysokim poziomie.

Do elementów krajobrazu należy zaliczyć obiekty dworskie, które przetrwały w szczątkowej formie, jak również obiekty mieszkalne ludności zajmującej się rolnictwem. Kolejną grupą elementów materialnych są obiekty sakralne, związane z kościołem katolickim, którego instytucje dość wcześnie zaczęły powstawać na omawianych terenach, gdyż już w średniowieczu powstały tu dwie parafie Łoniów i Sulisławice, zaś rozwój katolicyzmu doprowadził do powstania zabytków w postaci krzyży i kapliczek, świadectw pobożności mieszkańców. W miarę rozwoju tych terenów pojawiła się potrzeba budowy struktur administracyjnych, co zrodziło potrzebę budowy obiektów użyteczności publicznej. Wszystkie obiekty z tych trzech grup wspólnie tworzą rozpiętą na malowniczym terenie strukturę krajobrazu o ciekawej formie, zaś każda z owych grup wnosi wielką wartość w ogólny charakter krajobrazu gminy.

Zabudowa dworska

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, największym bogactwem omawianych terenów jest przydatność rolnicza. Ziemia od zawsze była pożądanym dobrem prowadzącym do bogactwa. W związku z tym faktem tereny dzisiejszej gminy Łoniów już od średniowiecza zaczęły interesować warstwy posiadające

rodzącego się państwa polskiego. Szlachta budowała tu swe majątki prowadząc działalność rolniczą. Zjawisko to ulegało różnym procesom i trwało aż do wybuchu II wojny światowej. Procesy te prowadziły do wytworzenia się swoistego krajobrazu folwarcznego, gdzie niemal w każdej wsi istniał folwark, będący centrum miejscowości, pod względem nie tylko ruralistycznym, ale i kulturowym. Omawiany kształt rzeczy przerwała II wojna światowa, po której następuje parcelacja majątków ziemskich i przebudowa całego systemu ruralistycznego na potrzeby nowej rzeczywistości. W wyniku tych procesów jak również zniszczeń wojennych, zabudowa dworska popadła w ruinę lub została zniszczona, nie mniej jednak przetrwały relikty w postaci zespołów parkowo - pałacowych, które stanowią czytelny znak zamierzonych czasów.

Omawiana grupa obiektów, mimo faktu ich niemalże unicestwienia, nadal, choć w postaci szczątkowych reliktyw, stanowi niezwykle ważny element krajobrazu. Omawiane obiekty często stanowią centralny punkt przestrzeni, która wokół nich powstawała w wyniku procesów osadniczych. Mimo upływu czasu nadal są centrami krajobrazu kulturowego. Pomimo pewnych przekształceń w zabudowie okolic tych obiektów, nadal czytelne jest podporządkowanie całości układu przestrzennego tymże obiektom, co jest efektem dawnych procesów osadniczych. Przykład tego typu możemy obserwować w zespołach parkowo - dworskich Łoniowa, Skrzypaczowic czy Ruszczy-Płaszczyny. Cała przestrzeń wydaje się w pewien sposób podporządkowana wspomnianym obiektom, usytuowanym zwykle na wzniesieniach. Na szczególną analizę zasługuje przede wszystkim zespół pałacowo - parkowy w Łoniowie.

Pałac w Łoniowie to olbrzymi gmach znajdujący się na wysokim wzgórzu, na którym usytuowana jest również zabudowa kościelna. Owe wzgórze jest naturalną dominantą dla całej okolicy Łoniowa, która leży znacznie poniżej jego szczytu. Wzgórze doskonale widoczne jest niemal z każdej strony, jednak jego naczelną rolę widać w krajobrazie od strony północnej po południowo - zachodnią część okolic Łoniowa. Na owym wzniesieniu, niemal na jego szczycie znajduje się pałac wraz z okalającym go parkiem, niestety z racji charakteru parku, obiekt nie jest dostatecznie widoczny. Omawiana budowla stanowi swoiste przedłużenie dominanty naturalnej w postaci wzgórza,

stanowiąc wraz z parkiem spójną z nią całość. Ponadto należy wspomnieć, iż ten układ jest wzbogacony o zabudowę kościelną, znajdującą się na tym samym wzgórzu. Oba te zespoły pałacowo - parkowy i kościelny tworzą pewną przestrzeń kulturową, która jest świadectwem bogactwa krajobrazu gminy. Do tematu zabudowy sakralnej wrócimy jeszcze przy okazji wspomnienia roli zespołu sakralnego Łoniowa w miejscowym krajobrazie.

Kolejnymi zabytkami tej grupy jest zespół dworsko – pałacowy w Suliszowie, który niestety nie zachował się do naszych czasów i dziś możemy stwierdzić, że jest to trwała ruina. Wspomniany dwór podobnie jak inna tego typu zabudowa okolicy znajduje się na wzniesieniu, które stanowi dominantę. W przypadku omawianego obiektu ciekawy jest układ topograficzny, z którym mamy do czynienia na terenie wsi, otóż mamy tam dwa wzgórza przedzielone doliną, na dnie, której znajduje się zbiornik wodny. Możemy więc stwierdzić, iż mamy do czynienia ze wzgórzem wiejskim i dworskim, które utrzymują ze sobą łączność widokową.

Wspomniana dolina w widoczny sposób oddziela to, co niegdyś dworskie od wsi rozpiętej na sąsiednim wzgórzu, ten układ z pewnością był niegdyś bardziej czytelny, nie mniej jednak w szczytkowej postaci przetrwał do dziś. Dwór wraz z parkiem stanowi element ekspozycyjny, który choć słabo widoczny ze względu na zadrzewienie leży na eksponowanym w kierunku wsi wzgórzu. Zespół znajduje się w okolicy centrum wsi, można, więc pokusić się o większe wyeksponowanie tego zabytku, co niewątpliwie poprawi jakość krajobrazu okolicy.

Do omawianej grupy obiektów zaliczyć należy również te z Ruszczy Płaszczyny i z Gieraszwic. W tych obu wsiach mamy do czynienia z czytelnymi treściami krajobrazu podworskiego. W przypadku Ruszczy Płaszczyny zachował się jedynie park, będący wielką wartością dla miejscowego krajobrazu, który niewątpliwie jest mu podporządkowany. Park położony jest na łagodnym wzniesieniu oddzielonym od centrum miejscowości zbiornikiem wodnym, wspomniany układ w postaci parku i stawu nie jest dominantą na miarę poprzednio opisywanych, jednak stanowi centrum całego krajobrazu kulturowego okolicy.

W przypadku zespołu w Gieraszwowicach sprawa wygląda nieco inaczej. Tu relikty zabudowy dworskiej znajdują się wysoko na zboczu wzniesienia górującego nad wsią. To na niej w okolicy centrum miejscowości znajduje się wąska posiadająca swój niezwykły urok droga, prowadząca w górę w kierunku dawnego dworu. Droga ta wspina się w górę pomiędzy ciasną zabudową prowadząc do interesujących nas reliktyw podworskich. Całość założenia umiejscowiona jest na eksponowanym zboczu, z którego doskonale widać sąsiednie Sulisławice wraz z dominującą nad nimi świątynią. Możemy stwierdzić, iż wspomniane relikty są połączone wraz z ową świątynią linią kulturową, oraz że raczej nie istnieje zagrożenie zakłócenia tej przestrzeni ze względu na specyficzną topografię terenu. Na obszarze gminy występują także inne elementy związane z omawianą grupą, jednak nie odgrywają one tak znaczącej roli.

Obiekty użyteczności publicznej

Przystępując do omówienia zabudowy wspomnianego typu należy stwierdzić, iż na terenie gminy jest ona reprezentowana skromnie. Powodem tego stanu rzeczy jest fakt wiejskiego charakteru gminy i samej jej stolicy, która pełniła funkcję tylko ośrodka gminnego, co wiązało się z niewielkim nasyceniem obiektami użyteczności publicznej, w porównaniu z innymi ośrodkami. Jedynym obiektem tego typu, który trwale wpisuje się w krajobraz kulturowy jest stary budynek Urzędu Gminy Łoniów. Ten niezwykły zabytek leży w centralnej części miejscowości u podnóża wzgórza pałacowo – kościelnego, stanowiąc poniekąd kulturową całość z tymi obiektami. Budynek nie jest eksponowany i można wręcz stwierdzić, że ciężko go dostrzec, gdyż jest otoczony ściśle okoliczną zabudową. Obiekt ten jest jednym z wiodących elementów krajobrazu gminy, a w połączeniu z pobliskim pałacem i kościołem tworzy swego rodzaju zespoloną całość, nie w rozumieniu przestrzennym, gdyż sąsiednia zabudowa i układ terenu nie pozwala do końca na to stwierdzenie, ale w rozumieniu kulturowym. Wspomniany obiekt należy bardziej wyeksponować, gdyż stanowi niezwykły i ciekawy przykład architektury związanej z administracją państwową, bowiem samo wnętrze obiektu jest cennym zasobem kulturowym.

Obiekty prywatne

Wspomnieliśmy już o fakcie występowania na terenie gminy dobrych warunków do rozwoju rolnictwa, przypominamy o tym z racji faktu, iż zabudowa prywatna na omawianym obszarze od zawsze podporządkowana była działalności rolniczej. Na przestrzeni dziejów powstawały na terenie gminy tysiące obiektów mieszkalnych i gospodarczych, jednak fakt wspomniany wyżej mówiący o przydatności tego obszaru pod względem rolniczym sprawiał, iż zabudowa ta dynamicznie się zmieniała, gdyż ludność miejscową stać było na wszelkie inwestycje budowlane. Wspomniany poziom rolnictwa na omawianym terenie jest dość wysoki, przynosząc stosunkowo wysokie dochody, co sprzyja przemianom w zabudowie. Proces wymiany starej zabudowy na nowoczesną widoczny jest na terenie całej gminy. Szczególne widoczne jest to w porównaniu z obszarami obszary w kraju, stojącymi na nieco niższym stopniu rozwoju, które z reguły posiadają więcej zabudowy tradycyjnej, często drewnianej.. Gmina Łonów jest dobrym przykładem tego pierwszego przypadku, otóż wszelka zabudowa, która nie została zniszczona w czasie ostatniej wojny, szybciej niż w innych gminach zwłaszcza na terenach uboższych była zastępowana nową zabudową, bardziej komfortową dla mieszkańców dostosowaną do nowych standardów. Na omawianym terenie w związku z tym faktem przetrwało bardzo niewiele zabudowy zabytkowej lub noszącej znamiona tradycyjnej. Nie mniej jednak są przykłady obiektów, które zdołały przetrwać do dzisiejszych czasów. Na czoło wysuwają się te murowane w Świniarach, gdzie mieszczą się teraz punkty handlowe w postaci sklepów wiejskich. Te obiekty mieszczące się w centralnej części wsi przy skrzyżowaniu mają swą burzliwą historię i stanowią element dziedzictwa. Niestety zostały one zmienione zbyt dużą ingerencją w ich architekturę. W przypadku budownictwa drewnianego sprawa wygląda podobnie, obiektów zachowało się niewiele a te, które się zachowały najczęściej są w złym stanie technicznym, gdyż zwykle są to pustostany, lub mieszkają w nich osoby starsze. Omawiane obiekty nie są usytuowane w żadnych kompleksach czy zespołach i raczej są rozproszone po całym obszarze gminy, często są elementami niewielkich przestrzeni, w skład których niekiedy wchodziły przydrożne figurki, co tworzy pewne krajobrazowe enklawy.

Obiekty sakralne

Omawiając wstępnie krajobraz kulturowy wspomnieliśmy o wczesnej działalności kościoła katolickiego na omawianym terenie, bowiem dwie z trzech parafii Łoniów i Sulisławice istniały już w okresie średniowiecza. Wtedy to zaczęły się kształtować elementy sakralne krajobrazu tego obszaru.

Wczesność występowania zabudowy sakralnej oraz jej większa trwałość niż ma to miejsce w przypadku zabudowy prywatnej powodowały przez wieki tworzenie się wokół zabudowy kościelnej pewnych podporządkowanych jej układów. Zabudowa która powstawała wokół kościoła i obiektów plebańskich była często determinowana przez bliskość owych budowli, tworzyły się dzięki temu swoiste układy przestrzenne.

Pierwszym z zespołów kościelnych jest zespół w Łoniowie, o którym wspomnieliśmy nieco przy omawianiu zespołu pałacowo - parkowego, ów zespół mieści się w jego bezpośrednim sąsiedztwie, na wzgórzu górującym nad miejscowością. Zespół ten stanowi obok pałacu i parku naczelny składnik krajobrazu kulturowego. Świątynia stanowi główną dominantę, która widoczna jest z dużej odległości od strony Trzebieszawic, Wnorowa i Świniar. Brak zwartych zadrzewień jest powodem tego, iż obiekt jest dobrze widoczny. Obok wspomnianej świątyni znajduje się plebania wybudowana ok. 1860 r.. Obiekt ten stanowi ważną część zespołu obiektów znajdujących się na wzgórzu. W przypadku układu urbanistycznego Łoniowa należy stwierdzić, że cmentarz grzebalny stanowi osobną część zespołu sakralnego, jest połączony ze wspomnianą zabudową jedynie linią kulturową, gdyż oba te elementy utrzymują łączność widokową.

Drugim ważnym elementem kulturowym krajobrazu gminy reprezentującym sferę sakralną jest zespół zabudowy kościelnej w Sulisławicach. W zespole znajduje się także cmentarz grzebalny oraz zabudowa plebańska. Wszystkie wspomniane obiekty znajdują się na wzniesieniu w centralnej części wsi. Całość zabudowy kościelnej otoczona jest wysokim murem, przez który do środka założenia wiedzie brama frontalnie usytuowana w kierunku centrum wsi. Cmentarz przykościelny, na którym znajdują się świątynie wznosi się nieco ponad okoliczną zabudowę. Na

cmentarzu tym stoją dwie wspomniane świątynie p.w. Narodzenia NMP, nowy, wyższy kościół dominuje nad całą zabudową zespołu stanowiąc główną dominantę najbliższej okolicy. Nieopodal obydwu świątyń znajduje się cmentarz grzebalny, który oddziela od przykościelnego jedynie mur. Charakterystyczną rzeczą jest samo usytuowanie cmentarza grzebalnego, gdyż mieści się on na eksponowanym, odkrytym zboczu, wieńczonym zabudową kościelną. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku zabudowy plebańskiej, która znajduje się obok cmentarza na tym samym zboczu. Dzięki temu układowi założenie, które podporządkowane jest dominancie w postaci kościoła stanowi spójną całość. Owo założenie szczególnie wyraziście jest widoczne od strony północnej, głównie ze szlaku biegnącego w kierunku Klimontowa. Całe wzgórze jest eksponowane a jego zabudowa w postaci zespołu sakralnego jest doskonale widoczna, gdyż możemy wydzielić poszczególne części składowe założenia, obserwując je nawet z dużej odległości. Bez wątplenia zespół sakralny Sulisławic jest dominującym elementem krajobrazu północnej części Gminy Łoniów.

Kapliczki, figury i krzyże przydrożne

Jednym z najbardziej charakterystycznym elementów polskiego krajobrazu są kapliczki i krzyże usytuowane zwykle w pobliżu szlaków komunikacyjnych. Na omawianym terenie mamy do czynienia z dużą ilością tego typu obiektów. Niemal każda wieś w gminie może poszczycić się zabytkami tego typu. Obiekty te zwykle są swoistymi świadkami historii danej miejscowości i jej mieszkańców.

Na terenie gminy Łoniów możemy wyróżnić obiekty o trzech rodzajach pochodzenia. Pierwsze fundowane przez ziemian, przykładem obiekty w Piasecznie, Wnorowie w miejscowości Sulisławice - Nietuja. Obiekty te często usytuowane są przy dawnych szlakach dworskich, które w wyniku przekształceń własnościowych dziś nie istnieją bądź zostały zmarginalizowane. W związku z tym wspomniane obiekty często leżą dalej od szlaków komunikacyjnych przy drogach polnych lub wręcz w środku pól. Przykładem takich są obiekty we Wnorowie, Trzebieszawicach. Ta grupa obiektów stanowi czytelne świadectwo nieistniejącego już układu komunikacyjnego.

Drugi rodzaj, to obiekty związane z fundacjami mieszkańców, które powstawały często, jako wota. Przykładem takich obiektów są te ze Świniar, wzniesione w podziękę za ominięcie terenów wsi przez walki frontowe z 1944 r., znajdują się one często przy skrzyżowaniach dróg wiejskich lub w centralnej części obecnych miejscowości.

Trzecim zaś typem obiektów są te związane z ruchem pielgrzymkowym, jaki od wieków wiódł do sanktuarium w Sulisławicach, przyciągającym rzeszę wiernych, którzy często na pamiątkę swej pielgrzymki wznosili te obiekty. Najczęściej obiekty te znaleźć możemy w pobliżu szlaków wspomnianych pielgrzymek oraz w okolicy sanktuarium w Sulisławicach. Omawiana grupa obiektów w postaci kapliczek i krzyży przydrożnych stanowi widoczne świadectwo historii.

Każda grupa wspomnianych obiektów ma swoje odrębne i specyficzne usytuowanie w tym układzie, co dodaje szczególnego charakteru tym zabytkom. Podsumowując zagadnienie roli tych obiektów stwierdzić należy, iż stanowią one swoiste karty minionej historii.

Zabytki techniki

Wspomniany już kilkakrotnie rolniczy charakter gminy, który leży u podstaw istnienia tu skromnej liczby zabytków związanych z techniką. W dziejach terenów gminy napotkać możemy kilka obiektów związanych z tą grupą, wszystkie związane są z gospodarką rolną. Zaliczyć do nich możemy: olejarnię, wiatraki, kuźnie, młyny wodne. Do naszych czasów niestety dotrwały tylko te ostatnie, czyli młyny wodne. Do dnia dzisiejszego zachowały się dwa tego typu obiekty, obydwie mieszczą się w północnej części gminy nad tamtejszą rzeką Koprzywianką. Wspomniane obiekty znajdują się na terenie wsi Sulisławice i Skwirzowa.

O młynie w Sulisławicach możemy powiedzieć, że jest to budowla pokaźnych rozmiarów stojąca nad rzeką nieopodal drogi krajowej. Obiekt stanowi jeden z dominujących elementów w pobliskiej zabudowie, choć należy przyznać, że powstałe wokół obiekty mieszkalne nieco zakłóciły pierwotny charakter okolicy.

Dokonując analizy terenu sąsiadującego z ową budowlą należy stwierdzić, iż wydaje się celowym większe wyeksponowanie wspomnianego obiektu.

Kolejnym zabytkiem z tej grupy jest młyn w Skwirzowej. Obiekt znajduje się na terenie nadrzecznej doliny otoczonej lasem, co wpływa pozytywnie na jego dużą atrakcyjność. Budowla stanowi naturalną dominantę najbliższej okolicy i wydaje się, iż współgra ono z sąsiednią zabudową. Dobrze utrzymany obiekt stanowi niezwykle ważny składnik krajobrazu, na który składa się nie tylko sam budynek, ale także jego malownicze otoczenie w postaci łąki, lasu i zbiornika wodnego znajdującego się nieopodal omawianego obiektu.

5.2.3 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Łoniów znajduje się 12 obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Z pośród nich, 6 wchodzi w skład dwóch zespołów zabytków istniejących na terenie gminy.

Lista obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Łoniów

- kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, nr rej: 220 z 02.10.1956, obecnie pod numerem A 696;
- cmentarz parafialny, nr rej. 330 z 09,04,1985, obecnie pod numerem A 697.

Zespół pałacowy:

- pałac, nr rej.: 128 z 08.02.1978, obecnie pod numerem A 698;
- park, nr rej.: 694 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 698.

Ruszcza – Płaszczyna

- park, nr rej.: 690 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 699.

Skrzypaczowice

- park dworski, nr rej.: 692 z 19.12.1957, obecnie pod numerem A 700.

Sulisławice

Zespół kościelny

- kościół parafialny p.w. NMP, nr rej.: 199 z 28.07.1982, obecnie pod numerem A 701/1;
- kościół (stary) nr rej.: 173 z 16.12.1931, obecnie pod numerem A 701/2;
- dzwonnica, nr rej.: 36 z 20.05.1966, obecnie pod numerem A 701/3;
- ogrodzenie, nr rej.: 36 z 20.05.1966, obecnie pod numerem A 701/4;
- cmentarz parafialny, nr rej.: 352 z 14.06. 1988, obecnie pod numerem A 702.

Suliszów

- park, nr rej.: 352 z 14.06.1988, obecnie pod numerem A 703.

5.2.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się 90 kart adresowych, w tym 50 kart zabytków architektury i budownictwa oraz 40 stanowisk archeologicznych. Wśród obiektów architektury i budownictwa zdecydowanie największą liczbę stanowią budowle o funkcji wyznaniowej w postaci kościołów, zabudowy parafialnej oraz przydrożnych kaplic, figur i krzyży, wyróżniają się także obiekty użyteczności publicznej, przemysłowe i tereny zielone.

Uwzględniając różną wartość stanowisk archeologicznych, w gminnej ewidencji zabytków umieszczono 40 najwartościowszych stanowisk, stanowiących materialne ślady bytności człowieka na tym terenie począwszy od epoki neolitu. Z uwagi na fakt, że zazwyczaj na jedno stanowisko archeologiczne przypada kilka odkrytych obiektów, ich liczba jest zdecydowanie wyższa niż liczba stanowisk. Analiza odkrytych obiektów pod kątem chronologii wykazała, że zdecydowanie najwięcej z nich datowanych jest na epokę brązu, okres neolitu i wczesne średniowiecze. Osiem obiektów nie ma określonej chronologii. Dokładne dane przedstawia tabela 3.

Funkcje obiektów archeologicznych z podziałem na epoki i okresy

Lp	Chronologia	Funkcja obiektu		
		osada	śląd osadnictwa	inne
1	Neolit	11	9	1 (skarb)
2	Neolit – I okres epoki brązu	–	1	–
3	Epoka brązu	22	6	–
4	V okres epoki brązu – okres halsztacki	4	–	–
5	Okres halsztacki	4	–	1 (cmentarzysko)
6	Okres lateński	1	–	–
7	Okres wpływów rzymskich	1	–	–
8	Wczesne średniowiecze	12	9	1 (kościół)
9	Nieokreślona	3	5	1 (obiekt nieokreślony)

Źródło: Archiwum Delegatury WUOZ w Sandomierzu

Szczegółowe informacje o zabytkach, oraz dokumentację fotograficzną zawiera gminna ewidencja zabytków. W aneksie 1, znajduje się wykaz obiektów zabytkowych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków

5.2.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Na terenie gminy można znaleźć kilka takich zabytków, które swym charakterem, historią, funkcją wyróżniają się spośród pozostałych.

Są to dwa obiekty z Sulisławic: kościół filialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii oraz kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii. Oba kościoły tworzą razem ciąg historyczny związany z parafią i obrazem Matki Boskiej, a razem z dzwonnica i ogrodzeniem tworzą zespół zabytków wpisany do rejestru zabytków. Z uwagi na ruch pielgrzymkowy jest to najbardziej rozpoznawalne i najczęściej odwiedzane miejsce na terenie gminy.

Kolejnymi obiektami, wartymi wyróżnienia są zabytki z Łoniowa: kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, pałac w Łoniowie, tworzący razem z parkiem

zabytkowy zespół pałacowy oraz budynek Urzędu Gminy, charakteryzujący się tym, że zbudowany został jako budynek urzędowy i pełni tę funkcję do dzisiaj.

Kościół filialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Sulisławicach

Kościół wzniesiony zapewne około połowy XIII wieku, parafia wzmiankowana w 1326 r. W murowanym kościele wschodnia część była drewniana, w 1600 roku staraniem ks. Mateusza Sadowskiego została zastąpiona obecną murowaną. Kościół został konsekrowany ponownie 24 sierpnia 1604 r. W drugiej ćw. XVIII w. przy północnej ścianie prezbiterium została dostawiona murowana przybudówka, w niej zakrystia i skarbczyk. Natomiast ceglany szczyt zachodni powstał w czasie prac konserwatorskich w latach 1955 – 1957. Od XVII w.. znajdował się tu, uznawany za cudowny, obraz Matki Boskiej Sulisławskiej. W 1888 roku parafia została przeniesiona do nowego kościoła.

Kościół orientowany, jednonawowy wzniesiony na planie prostokąta. Wieżba dachowa drewniana konstrukcji storczykowej, dach pokryty blachą. Błaszana wieżyczka na sygnaturkę, nakryta hełmami cebulastymi, zwieńczona iglicą z krzyżem została wzniesiona około roku 1860. Przednia prawie kwadratowa część nawy późno romańska z około połowy XIII w. wzniesiona z ciosu, nietynkowana, górą nadmurowana kamieniem łamanym prawdopodobnie około 1600 r. Część wschodnia nawy, równa szerokością zachodniej dobudowana około 1600 r. z kamienia łamanego, tynkowana z prawie kwadratowym prezbiterium wydzielonym wewnątrz ścianą tęczą o arkadowym spłaszczonym otworze. W ścianie południowej późnoromański portal wykuty z szarego piaskowca około połowy XIII w., wysunięty przed lico ściany.¹⁰³

Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Sulisławicach

Zbudowany w latach 1871 – 1888 według projektu Wojciecha Bobińskiego z roku 1865, ukończony architekta Bronisława Muklanowicza. Inicjatorem budowy był ksiądz Józef Czapla. Kościół został konsekrowany 18 października 1888 r. przez biskupa kieleckiego T. Kulińskiego, wtedy też

¹⁰³ Katalog zabytków sztuki..., s. 112-113; WUOZ Sandomierz, kata ewidencyjna obiektu.

przeniesiono cudowny obraz Matki Boskiej ze starego kościoła i umieszczono go w ołtarzu głównym. Kościół zaprojektowany na rzucie krzyża łacińskiego, skierowany na północ murowany z ciosów piaskowca na zaprawie wapiennej, zewnętrzne śiany nietynkowane. Więźba dachowa drewniana, dach kryty blachą. Korpus nawowy bazylikowy, na rzucie prostokąta. Nawa główna dwukrotnie wyższa od bocznych, nakryta dachem dwuspadowym z oknami nad nawami bocznymi. Nawy boczne niższe, z własnymi oknami, nakryte dachami pulpitowymi. Transept prostopadłościenny, usytuowany prostopadle do naw, o wysokości równej nawie środkowej, nakryty dachem dwuspadowym. Prezbiterium niższe od nawy głównej, równe jej szerokością, zamknięte trójbocznie, nakryte dachem dwuspadowym, w północnym zakończeniu trójpołaciowym. Po bokach prezbiterium prostokątne zakrystie równe wysokością nawom bocznym, nakryte dachami pulpitowymi. Między zakrystiami a skrzydłami transeptu kruchty boczne, niższe od zakrystii, nakryte dachami pulpitowymi. Od południa na szerokości nawy głównej jednoprzęsłowa kruchta. Po jej bokach, na szerokości naw bocznych, trójkondygnacyjne, kwadratowe wieże nakryte hełmami stożkowymi. Fasada jednoosiowa, dwukondygnacyjna, zwieńczona szczytem. W przyziemiu, na osi portal wysunięty przed lico ściany, ostrosłupowy, zwieńczony trójkątnym szczytem, otwór drzwiowy prostokątny. Wewnątrz ściany i sklepienie krzyżowo żebrowe tynkowane z polichromią, ołtarze neogotyckie. W ołtarzu głównym obraz Misericordia Domini (tzw. Matka boska Bolesna Sulisławska), późnogotycki z około 1460 – 1470 r., w 1659 uznany za cudowny. Namalowany na desce, tło złote, wzorzyste. Liczne wota¹⁰⁴.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Łoniowie

Kościół wzmiankowany na początku XIII w., prawdopodobnie w XV w. istniał kościół murowany, obecny zbudowany w XV wieku przez Gniewoszków, właścicieli wsi. W roku 1569 Paweł Gniewosz zamienił go na zbór kalwiński i takim pozostał do roku 1589. W 1663 r., biskup krakowski Tomasz Oborski rekonstruował go ponownie jako rzymskokatolicki. Wielokrotnie przebudowywany. W 1759 roku ówczesny właściciel Łoniowa, podstoli

¹⁰⁴ Tamże, s. 113; Tamże.

radomski Łukasz Moszyński ufundował kaplicę Matki Boskiej Szkaplerznej, kolejną dobudowaną kaplicą była kaplica św. Franciszka Ksawerego. Kolejna przebudowa kościoła nastąpiła w XIX wieku, między innymi wieża została podniesiona o jedną kondygnację. Kościół częściowo gotycki w zrzebie, całkowicie przekształcony, z elewacjami neogotyckimi. Orientowany, murowany z cegieł na zaprawie wapiennej, otynkowany, więźba dachowa drewniana, konstrukcji wieszarowej, dach kryty blachą. Prezbiterium prostokątne, od północnej jego strony zakrystia, nawa zbliżona do kwadratu, po jej bokach obszerne, zbliżone do kwadratu kaplice (od południa kaplica Matki Boskiej Szkaplerznej, od północy św. Franciszka Ksawerego), od zachodu czworoboczna trójkondygnacyjna wieża. Ściany i sklepienia wnętrza otynkowane, polichromowane, posadzka z płytek kamiennych¹⁰⁵.

Pałac w Łoniowie

Pałac, na miejscu poprzedniego dworu, został zbudowany przez Jerzego Moszyńskiego w latach 1880 – 1885, według projektu Antoniego Łuszkiewicza z Krakowa. Murowany z cegieł, na zaprawie wapiennej otynkowany, więźba dachowa drewniana, krokwiowa, dach kryty blachą. Korpus na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty niskim dachem dwuspadowym. Dwa skrzydła północne niższe, na planie prostokąta, usytuowane prostopadle do korpusu, pokryte osobnymi dachami dwuspadowymi. Skrzydło południowe jednokondygnacyjne, nakryte dachem dwuspadowym, usytuowane prostopadle do korpusu. Przy środkowej części korpusu ryzalit, czworoboczny, dwukondygnacyjny. Obok trójkondygnacyjna wieża, na planie kwadratu. Stropy drewniane, z sufitami. Budynek w całości podpiwniczony, w piwnicy sklepienie ceglane. W 1912 r. ogrodnik Stefan Celichowski zaprojektował i zorganizował wokół pałacu park¹⁰⁶.

Budynek Urzędu Gminy w Łoniowie

Zbudowany w stylu eklektycznym, jako siedziba dla Urzędu Gminy w roku 1880, funkcje swoją pełni do dzisiaj. Murowany z cegieł, na zaprawie

¹⁰⁵ Tamże, s. 30-31; Tamże.

¹⁰⁶ WUOZ, karta ewidencji obiektu.

wapiennej, na planie wydłużonego prostokąta, otynkowany. Budynek jednokondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Więźba dachowa drewniana, krokwiowa, dach kryty blachą. Stropy drewniane z podsufitką. Podłogi z desek na legarach. Od frontu prostokątny, drewniany ganek, konstrukcji słupowej, oszalowany deskami, przeszkolony, nakryty dachem dwuspadowym, dach kryty blachą. Wnętrze otynkowane, dwutraktowe, między traktami korytarz, po obu stronach pomieszczenia biurowe. Drzwi filungowe w futrynach, okna trójdzielne w futrynach¹⁰⁷.

5.2.6 Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdują się w kościele p.w. św. Mikołaja w Łoniowie, oraz w dwóch kościołach p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach, jak również w tamtejszej dzwonnicy i plebani. Łącznie w tych obiektach znajduje się 50 z tego 17 ołtarzy, poza tym znajdują się w ewidencji między innymi obrazy, rzeźby, ornaty.

Listę zabytków nieruchomych zawiera aneks 2.

¹⁰⁷ Tamże.

6 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Analiza SWOT wynikająca z oceny stanu dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowań jego ochrony i promocji

Analiza „S”

Mocne strony:

- położenie gminy przy głównych szlakach komunikacyjnych;
- walory krajobrazowe;
- centrum pielgrzymkowe w Sulisławicach;
- bogata historia Sandomierszczyzny i licznie występujące tu zabytki budownictwa i architektury oraz stanowiska archeologiczne;
- rozwinięte rolnictwo i sadownictwo;
- brak zagrożeń dla czystości środowiska;
- funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Kultury;
- istnienie Gminnego Centrum Informacji;
- działalność Biblioteki Publicznej;
- rzeka Wisła;
- infrastruktura gminy.

Analiza „W”

Słabe strony:

- zły stan techniczny obiektów zabytkowych;
- problemy finansowe mieszkańców;
- niewystarczające środki finansowe przeznaczane na ochronę zabytków;
- niewykorzystanie potencjału zabytków;
- brak promocji dziedzictwa kulturowego gminy;
- niska świadomość ochrony zabytków;
- niewystarczająca edukacja dzieci i młodzieży w dziedzinie historii; regionalnej i wrażliwości na kulturę;
- brak rozwiniętej oferty turystycznej;

- samowolna przebudowa obiektów zabytkowych;
- przedkładanie dobra własnego nad dobro społeczne;
- zagrożenie powodziowe.

Analiza „O”

Szanse i możliwości rozwoju:

- autonomia samorządu terytorialnego;
- popularyzacja dziedzictwa kulturowego jako „modnej dziedziny”;
- stworzenie cyklicznych i okolicznościowych przedsięwzięć, imprez promujących zabytki;
- kształtowanie wrażliwości na kulturę oraz edukacja regionalna dzieci i młodzieży;
- organizowanie konkursów i plenerów malarskich, fotograficznych, konkursów literackich;
- wykorzystanie Sandomierza dla promocji gminy;
- odtwarzanie tradycyjnych zawodów i rzemiosł i pielęgnacja folkloru oraz rodzimych tradycji, zwyczajów i obyczajów;
- zatrudnianie pracowników do opieki nad zabytkami (spadek bezrobocia);
- wsparcie finansowe z funduszy UE, programów rządowych i innych pozabudżetowych źródeł;
- nawiązanie współpracy z sąsiednimi gminami;
- nawiązanie współpracy z zagranicznymi regionami;
- wykorzystanie metod aktywnego marketingu do rozpoznania rynku turystycznego w celu wejścia na ten rynek;
- tworzenie oferty turystycznej;
- rozbudowa agroturystyki;
- odrestaurowanie obiektów zabytkowych;
- wykorzystanie sanktuarium w Sulisławicach;
- tworzenie punktów widokowych;
- tworzenie szlaków turystyczno – kulturowych;
- stworzenie atrakcyjnej bazy danych o dziedzictwie kulturowym gminy;

- wprowadzenie udogodnień i ulg podatkowych dla właścicieli zabytków, którzy o nie dbają;
- współpraca z organizacjami turystycznymi, młodzieżowymi i innymi.

Analiza „T”

Zagrożenia i bariery

- niepewność, czy działanie przyniesie zamierzony skutek;
- kryzys gospodarczy i związane z nim ograniczenie inwestycji;
- niskie środki budżetowe;
- zagrożenie nieprzewidywalnością warunków atmosferycznych;
- zagrożenie ze strony wzmożonego transportu kołowego.

7 Założenia programowe, priorytety i kierunki działań

I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego

I/1 Zahamowanie procesu niszczenia zabytków i poprawa stanu ich zachowania

- a) Prace remontowo konserwatorskie przy obiektach stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów)
- b) Starania o pozyskanie środków spoza budżetu na rewaloryzacją zabytków należących do gminy
- c) Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja do nowych funkcji zabytków stanowiących własność gminy
- d) Rewaloryzacja zabytkowych terenów zielonych – parków, cmentarzy, terenów nieistniejących cmentarzy
- e) Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo – konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych
- f) Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zalaniem, kradzieżą.
- g) Ocena i kontrolowanie stanu technicznego i sposobu użytkowania zabytków z zasobów komunalnych.

I/2 Zwiększenie atrakcyjności obiektów zabytkowych dla potrzeb społecznych, edukacyjnych i turystycznych

- a) Bieżące prace porządkowe przy zabytkowych zespołach zieleni: dawne parki dworskie, cmentarze w Łoniowie i w Sulisławicach.
- b) Oznakowanie najważniejszych zabytków (z rejestru zabytków) tablicami z odpowiednim oznaczeniem oraz krótką informacją o obiekcie.

I/3 Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- a) Współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w zakresie szkolenia pracowników zatrudnionych przy ochronie, utrzymaniu i remontach obiektów zabytkowych.

- b) Wspieranie i rozwój tradycyjnych zawodów i rzemiosł oraz tradycyjnej sztuki budowlanej
- c) Wspieranie inicjatyw tworzenia gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych
- d) Wspieranie powstawania lokalnych wystaw, muzeów, izb pamięci, skansenów.

II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

II/1 Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

- a) Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz weryfikacja obowiązujących planów w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków.
- b) Kompleksowe przebadanie krajobrazu kulturowego i sporządzenie naukowej analizy (studium) krajobrazu kulturowego gminy Łoniów.
- c) Ochrona historycznych nazw miejscowości, przysiółków, miejsc, obiektów, oraz nazw geograficznych.
- d) Walka z samowolami budowlanymi.

II/2 Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Łoniów

- a) Kompleksowa ochrona wszystkich elementów krajobrazu kulturowego.
- b) Występowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków celem wpisania do rejestru nowych zabytków.
- c) Aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków.
- d) Ochrona dziedzictwa niematerialnego obejmującego.
 - tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - sztuki widowiskowe;
 - zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
 - wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
 - umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

II/3 Ochrona układów ruralistycznych

- a) Wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk.
- b) Wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach miejscowości zabudową zgodną z kompozycją przestrzenną miejscowego układu.

III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz edukacja, popularyzacja i promocja służąca budowaniu tożsamości i wrażliwości na kulturę

III/1 Badanie i dokumentacja historii i substancji zabytkowej gminy.

- a) Wydanie monografii historycznej gminy Łoniów.
- b) Opracowanie i wydanie katalogu zabytków gminy.
- c) Stworzenie systemu informacji o dziedzictwie kulturowym gminy i regionu po przez wykorzystanie strony internetowej gminy, lub stworzenie nowej strony zawierającej, informacje o walorach krajobrazu kulturowego, zabytkach oraz historii gminy i regionu, o miejscowych tradycjach, zwyczajach, obyczajach i legendach jak również wiadomości z dziedziny ochrony i promocji zabytków, aktualnych informacji i zmian prawnych w tej dziedzinie, oraz informacje i pomoc dla właścicieli zabytków.

III/2 Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

- a) Wprowadzenie do programów nauczania w przedszkolach i szkołach tematyki regionalnej celem upowszechniania wiedzy o regionie, jego historii i tradycji.
- b) Organizowanie zajęć terenowych powiązanych z poznawaniem krajobrazu kulturowego i miejsc związanych z historią.
- c) Organizowanie i udział w szkoleniach z zakresu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego dla pracowników urzędu gminy, pracowników oświaty, placówek kultury, właścicieli zabytków i zainteresowanych.

d) Popularyzacja ochrony dziedzictwa, jako „modnej dziedziny” (koszulki, kubki długopisy z nadrukowanymi atrakcyjnymi tekstami).

e) Organizowanie konkursów (fotograficznych, plastycznych, literackich i innych) związanych z dziedzictwem kulturowym gminy oraz tworzenie wystaw pokonkursowych.

f) Organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa.

g) Organizowanie konkursu na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego.

III/3 Promocja dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki.

a) Stworzenie systemu informacji wizualnej w postaci tablic informacyjnych.

b) Promowanie gminy w Internecie.

c) Współpraca z organizacjami turystycznymi (np.: PTTK) oraz młodzieżowymi (np.: ZHP).

d) Wykorzystanie potencjału turystycznego Sandomierza dla promocji gminy.

e) Zagospodarowanie obecnego budynku Urzędu Gminy, na przykład utworzenie nowoczesnego, multimedialnego muzeum samorządu polskiego i gminy Łoniów.

f) Nawiązanie współpracy z sąsiednimi gminami.

g) Nawiązanie stosunków partnerskich z gminami poza granicami kraju.

h) Stworzenie cyklicznych i okolicznościowych imprez promujących gminę i jej dziedzictwo.

i) Organizowanie plenerów malarskich i fotograficznych dla artystów.

j) Udział gminy w konkursach i pokazach promujących regionalne tradycje

k) Wspieranie rozwoju agroturystyki.

l) Wykorzystanie istniejących szlaków pielgrzymkowo – tematycznych i tworzenie nowych rekreacyjno kulturowych.

m) Wydanie albumu fotograficznego promującego gminę, oraz tworzenie przewodników, katalogów, informatorów o gminie.

8 Przykładowe źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

1. Dofinansowanie Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do zadań publicznych z zakresu ochrony dóbr kultury dotyczących prac zabezpieczających, konserwatorskich, remontowych, ekspertyz technicznych i konserwatorskich, badań architektonicznych i konserwatorskich, projektów budowlanych – zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków

2. Programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Dziedzictwo Kulturowe

Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Wyodrębniono tu pięć priorytetów, którymi są:

1. Ochrona zabytków.
2. Wspieranie działań muzealnych.
3. Kultura ludowa.
4. Ochrona dziedzictwa kulturowego cz granicą.
5. Ochrona zabytków archeologicznych.

Priorytet 1. Ochrona zabytków

Celem priorytetu jest ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwacja i rewaloryzacja zabytków jak również udostępnienie zabytków na cele publiczne.

Ustanowiono dwa rodzaje kwalifikujących się zadań:

1. Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowane do przeprowadzenia w roku udzielania dofinansowania. Atr. 77. Ustawy z dnia 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) określa, które z poniesionych kosztów będą dofinansowane.

2. Prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wnioski. Działalność wnioskodawcy nie może być finansowana ze środków publicznych.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Osoby fizyczne.
2. Jednostki samorządu terytorialnego.
3. Inne jednostki organizacyjne.

Każdy z wymienionych wnioskodawców musi być właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiada taki zabytek w trwałym zarządzie.

Priorytet 2. Wspieranie działań muzealnych.

Celem priorytetu jest ochrona, zachowanie, prezentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Rodzaje kwalifikujących się zadań:

1. Organizacja czasowych wystaw muzealnych i publikacji towarzyszących im katalogów.
2. Modernizacja stałych wystaw muzealnych
3. Publikacja katalogów do wystaw muzealnych
4. Konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego.
5. Zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Samorządowe instytucje kultury.
2. Państwowe instytucje kultury.
3. Organizacje pozarządowe.
4. Kościoły i związki wyznaniowe.

Priorytet 3. Kultura ludowa

Celem priorytetu jest wzmocnienie poczucia tożsamości regionalnej poprzez zachowanie, dokumentowanie i przekaz elementów kultury ludowej oraz popularyzacja różnorodnych zjawisk kultury ludowej.

Rodzaje kwalifikujących się zadań

1. Zadania edukacyjne, w tym warsztaty, kursy i szkolenia dotyczące zagadnień kultury regionalnej.

2. Zadania animacyjne wspomagające lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji.

3. Publikacje książkowe z zakresu kultury ludowej.

4. Zadania dotyczące dokumentacji, archiwizacji, udostępniania i ochrony unikalnych zjawisk kultury ludowej w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości.

5. Zadania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego.

6. Zadania dotyczące ochrony architektury regionalnej.

7. Zadania o charakterze artystycznym inspirowane sztuką i twórczością ludową.

8. Zakup obiektów oraz kolekcji dzieł sztuki ludowej w celu ich publicznego udostępniania.

9. Projekty badawcze i popularyzatorskie z zakresu antropologii kultury, etnologii i etnografii.

Z priorytetu wyłączone są zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

Uprawnieni wnioskodawcy

1. Samorządowe instytucje kultury, z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego.

2. Organizacje pozarządowe.

3. Kościoły i związki wyznaniowe.

4. Podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

3. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez dofinansowanie wkładu własnego do wybranych zadań realizowanych ze środków europejskich.

Rodzaje kwalifikujących się zadań

W ramach programu można ubiegać się o promesę ministra na dofinansowanie wkładu własnego, dla następujących zadań niekomercyjnych

1. Zadania, które ubiegają się o dofinansowania w ramach następujących programów europejskich:

- a) Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013.
- b) 16 Regionalnych Programów Operacyjnych 2007-2013.
- c) Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka.
- d) Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.
- e) Programu Rozwój Obszarów Wiejskich 2007-2013.
- f) Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej.
- g) Programu Kultura 2007-2013.
- h) Program „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego” w ramach Mechanizmu Finansowego EOG 2009-2014.

i) „Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego” w ramach Mechanizmu Finansowego EOG 2009 – 2014.

2. Zadania, które w całości są zgodne z wymogami programów europejskich, o których mowa w ust. 1.

3. Zadania przypadku, których nie zawarto jeszcze wiążącej umowy na dofinansowanie w ramach jednego z programów europejskich, o których mowa w ust. 1.

4. Zadania, których zakres dotyczy:

- a) Ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.
- b) Budowy, rozbudowy i przebudowy infrastruktury kulturalnej oraz infrastruktury szkół i uczelni artystycznych.
- c) Realizacji międzynarodowych przedsięwzięć kulturalnych.
- d) Rozwoju infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury,
- e) Rozwoju zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

5. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. a, złożenie wniosku o promesę jest możliwe, gdy wnioskodawca dysponuje pełną dokumentacją projektową.

6. W przypadku zadań, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i, złożenie wniosku o promesę jest możliwe w przypadku akceptacji programów europejskich, o których mowa w ust. 1 pkt. 1 lit. h oraz lit. i.

4. Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007 – 2013

Oś priorytetowa 5: Wzrost jakości infrastruktury społecznej oraz inwestycje w dziedzictwo kulturowe, turystykę i sport.

Cele osi priorytetowej:

1. Poprawa jakości infrastruktury służby zdrowia.
2. Doskonalenia regionalnej infrastruktury edukacyjnej.
3. Tworzenie warunków dla rozwoju kultury, sportu i turystyki jako elementów tożsamości regionalnej i form aktywności społeczno – zawodowej ludności.
4. Poprawa dostępu do obiektów dziedzictwa kulturowego, turystycznych i sportowych oraz zmniejszenie różnic w tym zakresie pomiędzy regionem świętokrzyskim a innymi regionami.

Przykładowe rodzaje projektów w ramach osi, w zakresie infrastruktury kultury:

- adaptację obiektów zabytkowych i przemysłowych na cele kulturalne;
- budowę, rozbudowę, przebudowę, modernizację i wyposażenie obiektów publicznej infrastruktury kulturalnej oraz zagospodarowanie ich otoczenia;
- tworzenie systemów i centrów informacji kulturalnej;
- wyposażenie obiektów pełniących funkcje kulturalne, - zagospodarowanie otoczenia obiektów pełniących funkcje kulturalne.

Przykładowe rodzaje projektów w ramach osi, w zakresie infrastruktury turystycznej:

- konserwację, renowację, zachowanie, modernizację, adaptację obiektów historycznych, zabytkowych oraz przemysłowych wraz z otoczeniem i ich przystosowanie na cele turystyczne;

– rozwój, modernizację i wyposażenie publicznej infrastruktury turystycznej, w tym obiektów noclegowych, gastronomicznych, rekreacyjnych i innej infrastruktury turystycznej, w tym ścieżek, tras i szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, wodnych, narciarskich) w miejscach atrakcyjnych przyrodniczo, kulturowo i turystycznie wraz z infrastrukturą dodatkową (np. systemy oznakowania i miejsca postoju);

– rozwój, modernizację i wyposażenie infrastruktury informacyjnej i recepcyjnej (np. centra i punkty informacji turystycznej);

– rozwój, modernizację i wyposażenie publicznej infrastruktury służącej rozwojowi aktywnych form wypoczynku, w tym sal i hal sportowych, krytych pływalni, basenów odkrytych, boisk sportowych, kortów tenisowych, kręgielni, torów regatowych, przystani wodnych, skoczni i tras narciarskich oraz innej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej (z uwzględnieniem konieczności zapewnienia bezpieczeństwa osób korzystających z tych obiektów), wraz z zagospodarowaniem otoczenia.

Beneficjenci programu:

1. Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia.
2. Jednostki organizacyjne posiadające osobowość prawną.
3. Instytucje kultury.
4. Organizacje pozarządowe.
5. Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych.
6. Szkoły wyższe.
7. Osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi szkoły i placówki,
8. Zakłady opieki zdrowotnej działające w publicznym systemie ochrony zdrowia.
9. Przedsiębiorcy.
10. PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne.
11. Jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną (niewymienione wyżej).

5. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013.

Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej

Działanie: Odnowa i rozwój wsi

Działanie ma na celu poprawę jakości życia na obszarach wiejskich przez zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi oraz promowanie obszarów wiejskich. Skutkować to winno wzrostem tożsamości społeczności wiejskiej, zachowaniem dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wzrostem atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej obszarów wiejskich.

Rodzaje działań

1. Budowa, przebudowa, remonty lub wyposażenie obiektów.
 - pełniących funkcje publiczne, społeczno – kulturalne, rekreacyjne i sportowe
 - służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji sztuki oraz kultury.
2. Kształtowanie obszaru przestrzeni publicznej.
3. Budowa, remonty lub przebudowa infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno – kulturalnych.
4. Zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne.
5. Odnawianie, eksponowanie lub konserwacja lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci.
6. Kultywowanie tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Beneficjenci programu:

1. Jednostki samorządu terytorialnego.
2. Instytucje kultury zorganizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego.
3. Kościoły i związki wyznaniowe.

4. Organizacje pozarządowe mające status organizacji pożytku publicznego (w rozumieniu ustawy z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Sandomierzu

Akta gminy Łoniów – sygn. 2

Starostwo Powiatowe Sandomierskie – sygn. 200

Archiwum Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Sandomierzu

Karty ewidencyjne zabytków nieruchomości

Karty ewidencyjne zabytków ruchomych

Karty stanowisk archeologicznych AZP

Opracowania

Atlas historyczny Polski, pod red. S. Trawkowskiego. *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, cz. 2, Warszawa 1993.

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976.

Historia państwa i prawa Polski pod red. J. Bardacha, t. 4, Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa, Warszawa 1982.

Kaczanowski P., J. K. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich, [w:] Wielka Historia Polski*, t. 1, pod red. S. Grodzkiego, J. Wyrozumskiego, M. Zgórniaka, Kraków 2003.

Katalog zabytków sztuki w Polsce pod red. J. Z. Łozińskiego, B. Wolff, t. 3, z. 11, Warszawa [BRW].

Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 2002.

Matusiak P., *Ruch oporu na ziemi opatowsko – sandomierskiej 1939 – 1945*, Warszawa 1976.

Michta J., *Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.

Orzechowski S., *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce, 2007.

Pająk J. Z., *Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego*, [w:] *Region świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość?*, pod red. J. Wijaczki, Kielce 2001.

Słupecki L., P., *Osady służebne pod Sandomierzem i Zawichostem*, „Kwartalnik Historyczny”, R. XV, 2, Warszawa 1992

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego

Szczur S., *historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002.

Wiśniewski J., *Dekanat sandomierski*, Radom, 1915.

Aneksy

Aneks 1

Wykaz zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Zabytki budownictwa i architektury wpisane do gminnej ewidencji zabytków			
Lp.	Miejscowość	Obiekt zabytkowy	Datowanie
1	Bazów	Spichlerz	1910 r.
2	Bogoria	Figura przydrożna	1914 r.
3	Bogoria	Figura przydrożna	1936 r.
4	Chodków Nowy	Kaplica	1864, 1875 (?)
5	Chodków stary	Figura przydrożna	1909 r.
6	Gągolin	Figura przydrożna	1923 r.
7	Jasienica	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
8	Jeziory	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
9	Krowia Góra	Figura przydrożna	1899 r.
10	Krowia Góra - Żurawica	Figura przydrożna	
11	Łązek	Figura przydrożna	Poł. XX w.
12	Łoniów	Kapliczka św. Jana Nepomucena	1845 r.
13	Łoniów	Cmentarz parafialny	

14	Łoniów	Figura przydrożna	1931 r.
15	Łoniów	Kościół par. p.w. św. Mikołaja	XV w. / 1759
16	Łoniów	Pałac	1880 – 1885 r.
17	Łoniów	Park	1912 r.
18	Łoniów	Plebania	1860 r.
19	Łoniów	Budynek Urzędu Gminy	1880 r.
20	Otoka	Figura przydrożna	1949 r.
21	Otoka	Figura przydrożna	1932 r.
22	Piaseczno	Figura przydrożna	1 poł. XX w.
23	Przewłoka	Dwór	XIX/XX / pocz. XX w
24	Przewłoka	Figura przydrożna	1909 r.
25	Ruszcza – Płaszczyna	Park	XVIII w.
26	Skrzypaczowice	Figura przydrożna	
27	Skrzypaczowice	Park	XVIII w.
28	Skwirzowa	Młyn	XIX / XX w.
29	Suliślawice - Nietuja	Figura przydrożna	1919 r.
30	Suliślawice - Nietuja	Figura przydrożna	1864 r.
31	Suliślawice - Nietuja	Krzyż przydrożny	
32	Suliślawice	Cmentarz	
33	Suliślawice	Dzwonnica	1832 r.
34	Suliślawice	Figura przydrożna	1869 r.
35	Suliślawice	Kościół par. p.w. Narodzenia NMP, ob. filialny	Poł. XIII w., 1600 r.
36	Suliślawice	Młyn wodny	1 poł. XX w.

37	Sulistawice	Kościół par. p.w. Narodzenia NMP	1871 – 1888 r.
38	Sulistawice	Ogrodzenie zespołu kościelnego	2 poł. XIX w.
39	Sulistawice	Plebania	1 poł. XX w.
40	Suliszów	Dwór, ob. ruina	2 poł. XIX w.
41	Suliszów	Park	XVIII w.
42	Świniary Stare	kapliczka	
43	Świniary	Kapliczka przydrożna	
44	Świniary	Figura przydrożna	1948
45	Trzebiesławice	Figura przydrożna	XIX w.?
46	Trzebiesławice	Figura	1900 r.
47	Wnorów	Figura przydrożna	XVIII / XIX
48	Wnorów	Kapliczka	XVIII w.
49	Wojcieszycze	Krzyż przydrożny	Pocz. XX w., obecny z 1999 r.
50	Wólka Gieraszkowska	Figura przydrożna	

Stanowiska archeologiczne wpisane do gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Funkcja obiektu	Chronologia	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1	Bazów	Osada	I okres epoki brązu	91 – 71	11	177
2	Gieraszkowice	śląd osadnictwa osada osada osada	neolit I okres epoki brązu V okres epoki brązu – okres halsztacki wczesne średniowiecze	91 – 71	5	94

3	Gieraszwice	osada ślad osadnictwa	okres halsztacki wczesne średniowiecze	91 – 71	6	95
4	Jasienica	osada ślad osadnictwa	– wczesne średniowiecze	92 – 72	1	41
5	Jasienica	osada osada osada	wczesny neolit I okres epoki brązu wczesne średniowiecze X – XIII w.	92 – 72	3	43
6	Jasienica	osada	I okres epoki brązu	92 – 72	5	45
7	Jasienica	osada osada	neolit I okres epoki brązu	92 – 72	6	46
8	Jasienica	ślad osadnictwa osada	I okres epoki brązu –	92 – 72	16	69
9	Jeziory	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	środkowy neolit I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	5	125
10	Jeziory	osada	wczesne średniowiecze	92 – 71	7	127
11	Jeziory	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	I okres epoki brązu neolit wczesne średniowiecze	92 – 71	10	130
12	Jeziory	osada ślad osadnictwa	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	11	142
13	Jeziory	osada ślad osadnictwa	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	12	143

14	Krowia Góra	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesny neolit wczesny neolit wczesne średniowiecze	92 – 72	4	39
15	Krowia Góra	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit I okres epoki brązu nieokreślona	92 – 72	8	49
16	Krowia Góra	osada? osada osada osada osada	neolit V okres epoki brązu – okres halsztacki I okres epoki brązu okres lateński wczesne średniowiecze, XII – XIII w.	92 – 72	9	50
17	Krowia Góra	osada osada osada śląd osadnictwa osada	wczesny neolit I okres epoki brązu V okres epoki brązu – okres halsztacki okres halsztacki wczesne średniowiecze, XII – XIII w.	92 – 72	10	51
18	Krowia Góra	depozyt (skarb) śląd osadnictwa	środkowy neolit epoka brązu	92 – 72	14	72
19	Łoniów	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	– wczesne średniowiecze?	92 – 71	12	153
20	Piaseczno	osada?	I okres epoki brązu	92 – 72	9	56
21	Ruszcza – Płaszczyna	śląd osadnictwa osada	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	21	139

		?	nieokreślona			
22	Ruszcza - Płaszczyna	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	23	141
23	Skrzypaczowice	osada	neolit	92 – 72	2	33
24	Skrzypaczowice	osada?	okres halsztacki	92 – 72	5	71
25	Skwirzowa	osada	epoka brązu	91 – 71	4	140
26	Sulisławice	osada kościół	wczesne średniowiecze od XIII w.	91 – 71	1	2
27	Sulisławice	osada	–	91 – 71	6	12
28	Suliszów	osada osada osada	wczesny neolit środkowy neolit I okres brązu	91 – 71	5	192
29	Suliszów	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu nieokreślona	91 – 71	7	194
30	Suliszów	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu epoka brązu	91 – 71	6	196
31	Świniary Nowe	osada	I okres epoki brązu	92 – 71	22	151
32	Świniary Stare	osada śląd osadnictwa	epoka brązu nieokreślona	92 – 71	11	72
33	Świniary Stare	osada	I okres epoki brązu	92 – 71	21	89

		śląd osadnictwa	nieokreślona			
34	Świniary Stare	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	środkowy neolit I okres epoki brązu epoka brązu okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	92 – 71	22	90
35	Świniary Stare	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	środkowy neolit nieokreślona	92 – 71	23	91
36	Świniary Stare	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	środkowy neolit I okres epoki brązu V okres epoki brązu – okres halsztacki nieokreślona	92 – 71	24	92
37	Trzebiesławice	osada osada	epoka brązu wczesne średniowiecze	92 – 71	15	188
38	Wnorów	osada? śląd osadnictwa	wczesny neolit I okres epoki brązu	92 – 71	17	146
39	Wólka Gieraszkowska	osada cmentarzysko, skupisko A-grób ? osada	I okres epoki brązu okres halsztacki wczesne średniowiecze	91 – 71	9	99
40	Wólka Gieraszkowska	śląd osadnictwa osada	I okres epoki brązu wczesne średniowiecze	91 – 71	10	100

Źródło: WUOZ Sandomierz, karty AZP.

Aneks 2

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków, na podstawie kart ewidencyjnych zgromadzonych w sandomierskiej Delegaturze WUOZ.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Łoniowie.

1. Ołtarz główny, drewniany, polichromowany z 2 poł XVIII w.
2. Ołtarz św Franciszka Ksawerego, drewniany, polichromowany, z 2 poł. XVIII w.
3. Ołtarz Matki Boskiej, drewniany polichromowany z 2 poł. XVIII w.
4. Ołtarz boczny przy tęczy. św. Rodziny, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
5. Ołtarz boczny św. Rodziny wraz z obrazem olejnym św. Rodziny z 2 poł. XVIII w.
6. Ołtarz boczny przy tęczy św. Jana Nepomucena, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
7. Ołtarz boczny Jana Nepomucena wraz z obrazem olejnym św Jana Nepomucena z 2 poł. XVIII w.
8. Ambona drewniana, polichromowana z 2 poł. XVIII w.
9. Kielich srebrny, pozłacany z 1 poł. XVII w.
10. Puszka srebrna pozłacana z k. XVII w.
11. Pacyfikał srebrny z k. XVIII w.
12. Monstrancja srebrna, pozłacana z 1 poł. XVIII w.
13. Rzeźba – Krucyfiks Procesyjny, drewniany, polichromowany z ok. poł. XVIII w.
14. Rzeźba- Krucyfiks, drewniany, polichromowany z ok. 1550 r.
15. Rzeźba – Krucyfiks, drewniany, polichromowany z 2 poł. XVIII w.
16. Krucyfiks drewniany polichromowany z 1 poł. XVIII w.
17. Krzyż ołtarzowy, drewniany, polichromowany z 1 poł. XVIII w.
18. Rzeźba – Chrystus Salvator, drewniana, polichromowana z k. XVIII w.
19. Ornat rypсовy z XVIII w.
20. Ołtarz p.w. św. Franciszka Ksawerego wraz z umieszczonym w retabulum obrazem olejnym na płótnie św. Franciszka Ksawerego z ok. poł. XVIII w.

21. Ołtarz boczny p.w. św. Jana Nepomucena wraz z umieszczonym w retabulum obrazem olejnym na płótnie św. Michała z 2 poł XVIII w.
22. Stalle z portretami apostołów, drewniane, polichromowane, z 2 poł XVIII w.
23. Epitafium Jadwigi Brzeckich Chrzanowskiej wykonane z marmuru z ok. 1625 r.
24. Epitafium Salomei z Szembeków Moszyńskiej, murowane z ok. 1766 r.
25. Prospekt organowy, drewniany, polichromowany z XVIII-XIX w.
26. Tarcza z herbem Kościoła Gniewoszków wykonana z kamienia w XV w.
27. Portal z piaskowca z 4 ćw. XV w.
28. Feretron – Matka Boska Częstochowska, olej na blasze z ok. 1750 r.
29. Chrzcielnica kamienna z XVII w.

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP. w Sulisławicach

1. Ołtarz główny wraz z tabernakulum, kamienny, neogotycki z 1881.
2. Gotycki obraz tablicowy z l. 1460-1470 „Misericordia Domini” (tzw. Matka Boska Sulisławska) w ołtarzu głównym.
3. Ołtarz boczny Świętej Rodziny, kamienny, neogotycki, z 1897 r.
4. Ołtarz boczny Serca Pana Jezusa, kamienny, neogotycki z 1897 r.
5. Ołtarz Boczny ŚW. Teresy od Dzieciątka Jezus, kamienny, neogotycki z 1890 r.
6. Ołtarz boczny św. Stanisława Kostki, kamienny, neogotycki z 1890 r.
7. Ambona kamienna, neogotycka z czterema rzeźbami ewangelistów z k. XIX w.
8. Chrzcielnica neogotycka z k. XIX w.
9. Dwie kropielnice neogotyckie z k. XIX w.
10. Organy z l. 1888-1889.
11. Konfesjonał neogotycki z k. XIX w.
12. Sześć segmentów ławek neogotyckich z k. XIX w.
13. Czternaście Stacji Drogi Krzyżowej, neogotyckich przełomu XIX / XX w.
14. Rzeźba – krucyfiks barokowy z 1 poł. XVIII w.
15. Rzeźba – krucyfiks późnobarokowy z ok. poł. XVIII w.
16. Epitafium ks. Władysława Chudzikowskiego (zm. W 1894 r.), drewniane, z portalem malowanym na blasze.

17. Trzy witraże: „św. Anna ucząca Marię”, przedstawienia św. Józefa i przedstawienie Matki Boskiej Sulisławskiej.
18. Ornat biały z tkaniny brokatowej, barokowej z 2 poł. XVII w.
19. Ornat zielony z broszowanej tkaniny rypsowej, barokowej z 1 poł. XVIII w.
20. Ornat biały z broszowanej tkaniny atlasowej, późnobarokowej z l. 1750-1760
21. Ornat biały w komplecie z parą dalmatyk z XVIII-XIX w.
22. Ornat biały z pasa kontuszowego z k. XVIII w.
23. Ornat biały, kolumny z pasa kontuszowego z k. XVIII w., boki ze strzyżonego aksamitu.

Stary kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach

1. Ołtarz główny, późnobarokowy (rokoko) z ok. 1770-1780 r.
2. Ołtarz boczny Matki Boskiej i św. Józefa, późnobarokowy (rokoko) z 2 poł. XVIII w.
3. Ołtarz boczny św. Franciszka, późnobarokowy (rokoko) z ok. 1771-1780
4. Ambona późnobarokowa (rokoko) z 4 ćw. XVIII w.
5. Chór muzyczny, późnobarokowy, z cechami ludowymi z 2 poł. XVIII w.
6. Kropielnica gotycka, zapewne z XV w.
7. Kropielnica barokowa z XVIII w.
8. Ławka kolatorska, neogotycka z 4 ćw. XIX w.
9. Sześć segmentów ławek, eklektycznych (neobarok, neogotyck) z 1884 r.
10. Portal późnoromański z ok. poł. XIII w.
11. Dwie drewniane rzeźby świętych – biskupów, eklektyczne, zapewne z 2 poł. XIX w.
12. Płyta nagrobna (posadzka nawy) z płaskorzeźbionym popiersiem niezidentyfikowanej zmarłej, barokowa z XVII w.
13. Epitafium inskrypcyjne Piotra Gorzkowskiego, barokowe, z lat po 1632 r.
14. Epitafium inskrypcyjne Teresy ze Smarzewskich 1v Brzeskiej 2v Konarzewskiej z ok. 1788 r.
15. Epitafium inskrypcyjne Jadwigi z Ciborskich Dębskiej z ok. 1646 r.
16. Inskrypcja na murze: JOSEPHOS LAURENTIUS TRISTACENSIS A 1627
17. Obraz „Wniebowzięcie Matki Boskiej”, sygnowany przez Antoniego Nuceniego, barokowy z 1949 r.

18. Obraz „Zaśnięcie Matki Boskiej” Antoniego Nuceniego, barokowy z ok. 1646 r.
19. Obraz „Ukrzyżowanie”, barokowy z 2 poł XVII w.
20. Obraz „Św. Jozef z dzieciątkiem”, o charakterze barokowym, zapewne XIX w.
21. Lampka wieczna, klasycystyczna z 1 poł. XIX w.
22. Dzwonek mszalny z XVIII w.

Dzwonnica kościoła p.w. Narodzenia NMP w Sulisławicach

1. Krucyfiks o cechach ludowych, zapewne XIX w.

Plebania parafii w Sulisławicach.

1. Monstrancja barokowa z 1719 r.
2. Kielich mszalny, barokowy z 1667 r.
3. Puszka na komunikanty, późnobarokowa (rokoko) z 2 poł. XVIII w.
4. Relikwiarz rokokowy z 2 poł. XVIII w.

